

ARGUS

Jules Deelder was één negenhonderdste walvisvaarder. 2

Heilstaat Bij Stalins zeventigste sterfdag:

George Grosz knapt af. 14

Orwell rekt af. 16

De kindervriend. 18

Straatterreur

Eieren als kogels. 19

James Kennedy:

'Wat betekent een omgekeerde vlag in een land waar de vlag er weinig toe doet?' 8

Humor

Is lulligheid passé?

6

Jan van Zutphen
Gerespecteerde viespeuk. 12

Oekraïne

VS is compromisiebereid.

11

MICHEL BIJDEVELD

"ZELFS M'N HOBBY IS TEGEN ME!"

Neutraliteit Kostbaar beleid. 2

Kamerfotograaf Interrupties zijn fijne momenten. 3

Erdogan Kost ramp hem de kop? 4

Besluiteloos? Het overlegtafelmodel! 4

Petra Jorissen Met dat meisje werd 't toch wat. 6

Zuid-Afrika Geloof als hefboom. 10

Perspectief De douche van opa. 13

Mary Dorna Schrijfster die niet meer schreef. 20

Heddy Lester Eén prachtelpee. 23

Ontdekking Pel de banaan. 24

Achterklap?

door JEAN PIERRE RAWIE

De koninklijke grafkelder onder de Nieuwe Kerk te Delft, waar sinds onze Vader des Vaderlands, Willem de Zwijger, de meeste dode Oranjes ter aarde zijn besteld, werd onlangs uitgebreid. Die grafkelder is niet voor het publiek toegankelijk, wat jammer is, want het lijkt me een stemmig gezinsuitletje.

Af en toe is er gedoe rond een bijzetting in Delft. In 1958 werd de ruim honderdvijftig jaar eerder verjaagde stadhouder Willem V daar herbegraven. Zijn zoon, koning Willem I (over die zonderlinge nummering een andere keer, als u het goed vindt), had het kennelijk niet nodig gevonden zijn in ballingschap gestorven vader naar Nederland terug te halen.

De toenmalige ‘oude koningin’, prinses Wilhelmina, ontbrak bij de plechtigheid, omdat zij ‘niet achter de kist van zo’n sufferd wilde lopen’. Ze nam haar betovergrootvader zijn vlucht voor de binnenvallende Fransen kwalijk, wat gezien haar eigen gedrag in de meidagen van 1940 eigenaardig genoemd mag worden.

De crypte is omgeven door geheimzinnigheid. Er is vrijwel geen forensisch spuurwerk gedaan naar het voorgeslacht van onze vorst, omdat de familie daar nooit toestemming voor heeft gegeven. De Oranjes hebben ook niet meegevoerd aan het dna-onderzoek rond de resten van de laatste tsaar, ofschoon ze nabije verwanten waren, indien de bloedlijn tenminste loopt zoals officieel wordt aangenomen. Klaarblijkelijk is men daar niet zo zeker van.

Die geheimzinnigheid geldt in het bijzonder de kist van koning Willem II, die regeerde van 1840 tot 1849. De gangbare versie van zijn laatste dagen luidt dat hij tijdens een bezoek aan zijn geliefde Tilburg onwel geworden zou zijn, maar zijn verontruste gade, Anna Paulowna, werd niet tot zijn ziekbed toegelaten. Ook de grondwet-

telijk voorgeschreven lijkschouwing door de minister van Justitie bleef achterwege. Omdat het graf nimmer geopend mocht worden, doen veel verhalen over zijn heen-gaan de ronde.

Kort na zijn verscheiden dook in het Russische leger een generaal Totleben op, die enige gelijkenis met Willem II zou hebben vertoond. Dat gaf aanleiding tot speculaties, die evenwel ongegrond zijn, want de Baltische graaf Eduard von Totleben (1818-1884) heeft echt bestaan.

Hardnekkiger is het gerucht dat de koning door zijn zoon, de latere Willem III, is doodgeschoten in de nacht van 12 op 13 maart 1849 op paleis Het Loo. De kroonprins, die niet wilde deugen (en ook als monarch een onbeheerste woesteling

Zoonlief richtte daar een gelag aan, natuurlijk met blote meisjes

zou blijken), verbleef lange tijd in Engeland, waar hij ten gevolge van zijn bandeloze levenswandel in financiële moeilijkheden was geraakt.

Willem II zou hem naar Het Loo hebben ontboden, teneinde de gerezen problemen te bespreken, en zoonlief richtte daar in afwachting van zijn komst een gelag aan, natuurlijk met blote meisjes, zoals al fluks gefluisterd werd. Verrast door de ontijdige verschijning van zijn vader zou de dronken prins hem pardoos hebben omgelegd. Ter verdoezeling hiervan smokkelde men het stoffelijk overschot in een gesloten rijtuig naar Tilburg. Ooggetuigen werd op straffe des doods het zwijgen opgelegd.

Een sappig verhaal, dat misschien niet waar is. Wel mocht ik in dezen kortelings uit de mond van een hoveling, die niet met zijn naam in de krant wil, de uitspraak optekenen: “Maar dat weet toch iedereen!”

afweerkanonnen).

Laatstgenoemde firma stond voorheen bekend als Bührle Oerlikon, naar ‘kanonnenkoning’ Emile Bührle, wiens kapitale schilderijenverzameling in het Kunsthausemuseum in Zürich deels afhandig gemaakt bleek te zijn van joodse slachtoffers van het Derde Rijk. Het samenzijn met de minister werd verder gedeeld met vertegenwoordigers van fabrieken voor munitie, handvuurwapens en optische instrumenten.

De Zwitserse wapenindustrie floreert, maar staat onder druk sinds de oorlog in Oekraïne. Pro-

Sappige voorouder naar keuze

door BOB FROMMÉ

Zaterdag 18 februari is de eerste seizoensaflevering van *Verborgen verleden*, met de Friese broers Wim en Hans Anker. *Verborgen verleden* is dat tv-programma waarin bekende Nederlanders als Jeroen Krabbé, Sacha de Boer, Tom Egbers en Jules Deelder met behulp van documentaristen en vervoermiddelen die hen naar verre oorden brengen, onderzoeken wie hun voorouders zijn en wat die in de wereld hebben betekend.

Tom Egbers was diep ontroerd wegens zijn Engelse verleden. Hij stond met betraande ogen in een Engelse straat met rijtjeshuizen en voelde zich één met het verleden. (Te vrezen valt dat hij het in Coevorden droog had gehouden.) Jeroen Krabbé bleek afstammeling te zijn van een hoge adviseur van de sultan van Marokko, wat hem deed glimmen van genoegen. En Sacha de Boer was verwant aan de legendarische veertiende-eeuwse Schotse koning Robert the Bruce. Ook Sacha raakte geëmotioneerd, omdat het verleden, hoe ver het ook was, nu wel heel dichtbij kwam.

Hoe dichtbij eigenlijk? Hier werd een denkfout gemaakt. Ga maar na en reken mee. Je ouders werden geboren uit twee mensen. Dat zijn er al vier. Je grootouders hadden alle vier twee ouders. Dat zijn er acht. De ouders van die acht waren zestien in getal. Als je zo doorredeneert, heb je 32 betovergrootouders, 64 betovergrootouders. Enzovoort. Dat leidt tot enorme aantallen voorouders, als je maar ver genoeg teruggaat. Dan kun je op je gemak een sappige uitkiezen.

Dat deed Sacha de Boer, althans, dat werd voor haar gedaan. Die Schotse koning leefde zeventien honderd jaar voor Sacha. Als je

ervan uitgaat dat tussen twee opeenvolgende generaties zo’n dertig jaar zit, dan is Sacha dus van de 23ste generatie. Hoeveel voorouders zijn dat? Dat zijn er meer dan acht miljoen. Dan kun je beter koning Robert the Bruce nemen dan een anonieme ketellapper uit vroeger tijden.

Zo was Jules Deelder trots dat hij afstamde van een walvisvaarder uit de achttiende eeuw. Hij stond op Spitsbergen tevreden te knikken bij die gedachte. Maar het is onzin. Tussen hem en die walvisvaarder zitten tien generaties. Ofwel ruim duizend personen. Van die zeebonk had Jules dus minder dan één duizendste genetisch geërfd.

De duizend van Jules en de acht miljoen van Sacha verdienen wel relativering. Als je heel ver teruggaat, heb je volgens die razendsnel opeenvolgende reeks 2, 4, 8, 16, 32, 64, 128, 256, 512, 1024 etc. krankzinnig veel voorouders, zelfs triljoenen in het jaar nul. Dat kan niet waar zijn. De reden moet zijn dat veel voorouders (verre) verwanten zijn. In stambomen zit overlap ofwel een grootscheepse vorm van inteelt. Nu goed, Jules Deelder was één negenhonderste walvisvaarder.

Drie of vier generaties teruggaan kan tot interessante ontdekkingen leiden. Heel ver teruggaan leidt tot niet serieus te nemen, zelfs komische ontdekkingen. Gerrit Zalm bleek af te stammen van zowel Robert the Bruce als van Lange Pier, de zestiende-eeuwse Friese vrijheidsstrijder. (Sacha en Gerrit zijn familie!). Zalm was de enige die die uitkomst niet helemaal serieus nam.

Stambomen, mits handig gebruikt als in *Verborgen verleden*, hebben de eigenschap dat ze verleidelijke gedachten oproepen en het ego strelen. Dat vinden de mensen fijn.

Vincent Mentzel / Het hart van de democratie

Het Binnenhof, 30 september 2010.

Als kind leer je, als het goed is, thuis en op school dat het Binnenhof te Den Haag hét democratische hart van Nederland is. Mijn ouders spraken altijd met ontzag over die plek. Daar gebeurde het, daar werd namens ons beslist hoe onze wereld nu en in de toekomst eruit zou kunnen zien.

Mijn moeder was een moderne sociaaldemocrate in hart en nieren. Dus toen ik mijn eerste stappen als fotograaf eind jaren zestig in het parlement zette en ik wegwijs werd gemaakt door NRC-redacteur Theo Westerwoudt en de wandelende politieke encyclopedie Pim Waanders, was zij op voorhand al reuze trots.

Ik werd direct in het diepe gegooid en leerde alras de mores van wat wel kon en wat niet in ’s lands mooiste vergaderzaal.

De vergaderzaal, die rook naar verschaalde sigarenrook en koffie en soms een beetje jenever. De heren, want dat waren er toch nog best

veel, droegen een pak met een vest. De dames over het algemeen keurig in mantelpakjes en oplage hakjes. De voorzitter, meester Frans-Joseph van Thiel, zat er ook hoog op zijn voorzitters-troon zeer indrukwekkend te wezen.

Gezag was toen nog gezag. En men waagde het niet hem grof tegen te spreken. De voorzitter knikte mij soms bemoedigend toe en naarmate ik meer ingeburgerd raakte in de wandelgangen en de grote plenaire zaal, mocht ik wanneer zich een situatie voordeed achter zijn stoel langs schuiven om snel ter plaatste te zijn om een foto te kunnen maken. Interruptions waren altijd fijne momenten voor de fotograaf. Links en rechts bestond nog en vaak werd er stevig, maar oprecht gekissebist tussen Kamerleden ter linkerzijde en Kamerleden ter rechterzijde, zoals dat zo mooi heette.

Van Thiel ging en Anne Vondeling kwam, een oprechte Fries. Vriendelijk maar streng. Op

een middag had ik een verse NRC bij me gestoken en dacht een wit voetje te halen bij de voorzitter van de Tweede Kamer. Ik sloop naar hem toe en stak hem plechtig die erop aankwam ook gewoon mensen waren die samen een glas dronken en soms ook meer. Overigens weigerde mijn moeder deze verhalen van mij te geloven.

Mijn oudere *Parool*-collega Dolf Toussaint, die het tijdens een debat duidelijk niet eens was met de gang van zaken, deed een poging tot participerende journalistiek door tijdens dat debat naar de interruptiemicrofoon te lopen. Hij stak zijn hand uit naar het sprekersknopje, en op dat moment hamerde de voorzitter:

“Nee meneer Toussaint, dat gaan wij niet doen...”

De verhalen uit de Kamer zijn eindeloos, evenals de foto’s. Lief en leed uit het kleine kikkerlandje werd op indrukwekkende wijze behandeld door veelal heel betrokken volksvertegenwoordigers, zoals de parlementaire pers dat op haar beurt deed in beeld, tekst en geluid.

Mijn laatste dag bij de NRC in 2010 bracht mij voor één dag terug naar het Binnenhof. Ik probeerde in de nieuwe vergaderzaal het oude vertrouwen terug te vinden, maar sigarenrook was taboe, en de kroketten smaakten ook anders. Zat er vroeger een agent op de tribune om de orde te bewaren, nu lijkt het gebouw op een fort met daaromheen beveiligers.

Maar op het Binnenhof liep het volk als altijd gekleed in het kostuum van heden, verleden en toekomst. Parmantig strompelend en saluerend voor onze democratie.

door RENÉ ZWAAP

Eind januari ontving de Zwitserse minister van Economische Zaken, Guy Parmelin, in Bern tal van vertegenwoordigers van de Zwitserse wapenindustrie. Zij kwamen hun beklag doen over de economische schade die het nationale neutraliteitsbeginsel aan hun nering toebrengt.

Op de gastenlijst, die dankzij het linkse weekblad *WOZ* publiek werd, prijken de namen van de drie lokale marktleders Mowag (pantserwapens), Pilatus (gevechtsvliegtuigen) en Rheinmetall (lucht-

Neutraliteit begint te knellen voor Zwitsers

bleem is dat de Bundesrat, het hoogste Zwitserse regeringsorgaan, vlak voor de Russische inval in Oekraïne besloot tot het aanscherpen van de exportregels voor in Zwitserland gefabriceerd wapengoed. Zwitserland is sinds het Congres van Wenen van 1815 constitutioneel verplicht tot neutraliteit. Daarom is het Alpenland bijvoorbeeld geen lid van de Navo.

Onlangs besloot de Bundesrat het nationale neutraliteitsbeginsel

nog eens te benadrukken door te bepalen dat Zwitserland geen wapens levert aan enig land dat deze zou kunnen doorleveren aan oorlogsgebieden. Maar dat ethisch verantwoorde uitgangspunt kwam door Poetins inval in een ander licht te staan. Bern verbood de levering van munitie voor Duits luchtafweergeschut, omdat Duitsland de kanonskogels zou doorleveren aan Kiev. Spanje en Dene-marken kregen om dezelfde reden

het Zwitserse lid op de neus. Ook de bijna honderd Leopard 2-tanks die in het oosten van Zwitserland in de mottenballen staan, mochten niet worden verkocht aan Navo-landen als deze zouden dienen als vervanging van aan Oekraïne doorgeleverde tanks. Daarmee beperken de Zwitsers de verdrukte Oekraïners sterk in hun mogelijkheid tot zelfverdediging, luidt de beschuldiging.

In een rede voor de Universiteit

van Zürich hield president Zelensky de Zwitsers voor dat hun concept van neutraliteit achterhaald is. Het Duitse ministerie van Defensie begon te dreigen dat het zo geen zaken meer wilde doen met de Zwitsers. Om die reden klaagden de wapenfabrikanten tijdens de rondetafelbijeenkomst in Bern dat hun concurrentiepositie ‘in verhouding tot het buitenland wordt ondergraven’ en dat de regels voor wapenexport dringend

aan revisie toe zijn. Dit gebed lijkt te worden verhoord. In het Zwitserse parlement tekent zich nu een meerderheid af ten gunste van wapenuitvoer richting Oekraïne.

Tegelijkertijd loopt er nu de inzameling van de 100.000 handtekeningen die nodig zijn om een referendum te houden waarin het soevereine Zwitserse stemvolk zich juist zou moeten uitspreken voor een radicale verscherping van het neutraliteitsbeginsel. Export van wapentuig naar oorlogsgebieden zou daarmee onmogelijk worden, behalve in het geval

dat Zwitserland zelf wordt aangevallen. Ook deelname aan economische sancties, zoals Zwitserland die nu in navolging van de EU onderneemt tegen Rusland (zij het weinig overtuigend), zou met dit ‘neutraliteitsinitiatief’ onmogelijk worden gemaakt.

Het referendum kan worden beschouwd als de laatste politieke zet van Christoph Blocher, de 82-jarige nestor van de populistische SVP, de grootste politieke partij van Zwitserland, die in 1992, eveneens via een referendum, voorkwam dat Zwitserland toetrad tot de EU.

Hoeveel stemmen kost de ramp?

door MARK BLAISSE

Het Külliye paleis in Istanboel van de Turkse president Recep Tayyip Erdogan bestaat uit 1100 kamers verdeeld over 100.000 vierkante meter ruimte. In 2014, enkele maanden nadat hij voor het eerst tot president was gekozen, betrok hij het (volgens een rechtbankveroordeling illegaal gebouwde) Külliye, terwijl in de hoofdstad Ankara al een twee keer zo groot paleis staat, Ak Saray, het Witte Paleis. Maar Külliye heeft meer uitstraling, het symboliseert Turkse hedendaagse macht naast een eeuwenlange geschiedenis. Niet voor niets worden buitenlandse gasten ontvangen door zestien verklede vechtjassen die ieder een Turks rijk vertegenwoordigen, van de Hunnen tot de Ottomanen.

Er is nauwelijks een grotere tegenstelling denkbaar met het roze gebouw Cankaya, residentie van Kemal Atatürk, de stichter van het moderne Turkije, en diens opvolgers gedurende negentig jaar. Maar voor Erdogan was Cankaya veel te bescheiden. De premiers mochten van hem Cankaya bewonen, dat wil zeggen totdat Erdogan vond dat hij die helemaal niet nodig had en het ambt zelf inpikte. Cankaya staat nu symbool voor vervlogen tijden.

Net als Vladimir Poetin heeft Erdogan besloten dat zijn land, met 85 miljoen inwoners inmiddels groter dan Duitsland, een stralend middelpunt moet worden in de regio en ver daarbuiten. Net als Poetin heeft Erdogan ervoor gezorgd de belangrijkste touwtjes in handen te krijgen. Hij is president, premier, leider van de AK partij, de facto directeur van de Nationale Bank en 'uitvinder' van de twijfelachtige theorie dat lage rente het geneesmiddel is tegen hoge inflatie. Hij heeft het laatste woord in vrijwel alle beleidsvraagstukken en is er zelfs in geslaagd het leger naar zijn hand te zetten. Het ministerie van Buitenlandse Zaken is niets anders dan zijn secretariaat voor het buitenlandse beleid. Rechters durven steeds minder vaak tegen de (belangen van de) president op te treden.

Zoals het een autocraat betaamt heeft hij deskundigen op ministeries en andere belangrijke posten vervangen door familieleden en vrienden. De AK partij heeft hij in zijn zak. "Als de president zegt dat dit witte servet blauw is, dan zullen de mensen zeggen dat het blauw is," aldus een AK-afgevaardigde tegenover *The Economist*. Dit weekblad beweert ook dat Turkije van Erdogan in het Engels voortaan *Türkiye* moet worden genoemd, omdat het 'autonomer' klinkt.

In principe vinden in mei presidents- en parlementsverkiezingen plaats. Sommige waarnemers denken dat de kans groot is dat hij het dit keer niet haalt, vanwege de wereldwijde onvrede over de economie. Hoge prijzen op de voedselmarkt als gevolg van Erdogans inflatiebeleid hebben miljoenen Turken zwaar teleurgesteld. Diens soms zwalkende en inefficiënte beleid na de ernstige aardbeving, begin februari, zou hem ook stemmen gaan kosten. Daar staat tegenover dat Erdogan een behoorlijk palmares heeft: hij won tien parlementaire en lokale verkiezingen, twee presidentiële en drie referenda. Hij heeft massaprotesten overleefd, corruptieschandalen, een

Erdogan (r) met de Palestijnse president Abbas op de trap van Külliye, achter hen de vechtjassen.

'oorlog' met de Gulenistenbeweging en een gewelddadige coup. Niemand kan zo goed spreken of meedogenloos campagne voeren. Zijn partij eist het leeuwendeel van de tijd voor politieke uitzendingen en vrijwel alle campagnegeld op en heeft een ijzeren greep gekregen op sociale media, van Twitter tot Facebook. Protest wordt zo ernstig bemoeilijkt. Het einde van het *erdoganismo*-tijdperk lijkt niet in zicht.

Intussen kijken de Navo en Europa naar Erdogan zonder hem veel in de weg te kunnen leggen. De oorlog in Oekraïne heeft nog eens bewezen hoe belangrijk Turkije is voor het handhaven van de veiligheid in de Zwarte Zee, hoe ambigu Erdogan ook staat tegenover Rusland. Turkije is bovendien de verdedigingslinie tegen islamisme en ongewenste immigratie. Veiligheid en samenwerkende geheime diensten lijken voor de EU belangrijker dan mensenrechten en nepotisme. De Navo moet er niet aan denken dat Turkije afhaakt. Erdogan kan rustig zijn ondemocratische gang gaan, met, terecht, een prettig gevoel van onaantastbaarheid.

Bruidenhandel op grote schaal

door TED DRUK

De covid-pandemie heeft wereldwijd huisgehouden in alle sectoren van het maatschappelijk leven. Ook voor Cambodja was de schade een hard gelag op vele fronten, niet in de laatste plaats op dat van de strijd tegen de armoede. Het percentage mensen onder de armoedegrens (minder dan 1,90 dollar per dag) was tussen 2009 en 2015 gedaald van 22 naar 10, maar is tijdens de pandemie weer opgelopen tot 17,8.

Dat resulteerde in bijna anderhalf miljoen mensen met nauwelijks werk en inkomen. De steunpakketten van de regering voorkwamen grote hongersnood, maar de situatie van mensen in onder andere de textielindustrie en de horeca was uitzichtloos. Dat dreef velen ertoe hun toevlucht te nemen tot de optie van microfinanciering. Dit ooit bejubelde vangnet voor in principe beperkte financiële ondersteuning was inmiddels grotendeels verworden tot een valkuil waaruit ontsnappen veelal onmogelijk was. In de praktijk leidde het van lening op lening met steeds toenemende rentelast tot totale wanhoop.

In deze penibele situatie wisten Chinese mensenhandelsyndicaten hun slag te slaan. Eens te meer omdat vlak voor het uitbreken van de pandemie het verbod op illegaal gokken voorshands zo effectief was, dat de casino's in Sihanoukville leeg stonden, de bouw was stilgevallen en de Chinese bouwvakkers werden afgelost door Chinese criminelen die in de leegstaande gebouwen en stilgevallen bouwplaatsen even smerige als lucratieve projecten opzetten. Dat is in bijna drie jaar uitgelopen op een gigantische mensenhandel. Bekend is inmiddels het extreme aantal buitenlanders dat gelokt, vastgezet, uitgebuut en gemarteld werd in het digitale gokwezen.

Maar nu gaat het even over een deelverzameling van mensen: vrouwen die het slachtoffer werden van de mensenhandel. Die vrouwen werd via allerlei kanalen uitzicht geboden op goed betaalde banen in China. De achtergrond hiervan was onder meer de eenkindspolitiek van China (1979-2015). Dat beleid was inmiddels geleidelijk verlaten, maar een van de consequenties was een mannenoverschot van bij benadering vijf procent, oftewel van ongeveer dertig miljoen vrijgezelle mannen. Dat op zichzelf was het gevolg van de in het hele land uitgevoerde abortus op meisjes, die traditioneel minder gewenst waren

dan jongens. Daarnaast is er gedurende 35 jaar ook gedocumenteerd sprake geweest van veel voorkomende infanticide, het doden van meisjes vlak na de geboorte. Schattingen over de op deze manier niet geboren of gedode meisjes variëren van dertig tot veertig miljoen. Tot de tijd van de pandemie was al op ruime schaal sprake van gearrangeerde huwelijken tussen

Er is ook sprake van infanticide, het doden van meisjes vlak na de geboorte

Chinese mannen en Cambodjaanse vrouwen – die laatsten vaak onder druk van de straatarme familie. De bruidsschat bedroeg in dat geval 25.000 dollar, aanzienlijk minder dan de 40.000 op de eigen Chinese 'markt'. Maar vanaf 2020 ging het niet meer om gearrangeerde, maar om geforceerde huwelijken. Vrouwen en meisjes die ingingen op het aanbod voor een baan, zagen zich al bij aankomst geplaatst bij een man met bruid- en kindervens en slechts tegen een vergoeding voor het syndicaat van 10.000 dollar.

Het leidde, voorstelbaar, tot alle vormen van dwang, geweld en ontreding. Het Center for Alliance and Human Rights rapporteert gruwelijke verhalen van de vrouwen die uiteindelijk wisten te ontkomen. Geen sprekende cijfers, alleen maar bloedstollende verhalen.

Hoofredactie Paul Arnoldussen en Rudie Kagie
Eindredactie Bert Brevoord, Ingrid Brouwer en Paul Westink
Redactie Mark Blaisse, Martje Breedt Bruijn, John Jansen van Galen, Kasper Jansen en Michaja Langelaan
Vormgeving Lucy Prijs
Letter logo Richard Keijzer
Organisatie Irene Philipsen
Uitgever Stichting Arguspers Keizersgracht 337, 1016EG Amsterdam info@arguspers.nl APG Diemen

Jaarabonnement: € 63,- (24 nummers)
Twee jaar voor € 116,-
Abonneren kan via de site www.arguspers.nl
Abonnementenservice tel.: 088-1102043
Volg ons op www.facebook.com/argusopiniekrant/

Peter van Hugten

Het varken in het overlegtafelmodel

door TOM PAUKA

Het is de bedoeling dat in de werking treedt die houders van dieren verplicht... Nee, foute aanhef, zo kom je uit bij 'natuurlijke behoeften' of 'natuurlijk gedrag' en daar zijn de veehouders in onze commissie het bij voorbaat niet mee eens.

Even in het kort: dit jaar moet een wet in werking treden die houders van dieren verplicht hun dieren gelegenheid te bieden te doen waartoe ze door hun natuur geneigd zijn, bijvoorbeeld in de grond te wroeten als het varkens zijn, want dat is wat varkens doen als ze in vrijheid leven. Bij de invoering van de wet, later dit jaar, zal een groep van belanghebbenden, deskundigen en andere betrokkenen het eens moeten worden over wat voor welke dieren natuurlijk gedrag is en in hoeverre daaraan redelijkerwijs tegemoet kan worden gekomen.

Er zullen in die commissie veeboeren zitten en dierenvrienden, dit

is hoe onze overheid meestal van moeilijke kwesties inhoudelijke afstand scheidt. Men laat van beide partijen de stoottroepen op elkaar los, en wat blijkt dan: die worden het niet eens. Dit wordt ook wel het overlegtafelmodel genoemd. De overheid is nu gelegitimeerd zelf geen besluit te nemen. Zogezegd de kwestie te parkeren. Of te constateren dat verder onderzoek moet plaatsvinden.

Zo zal het ook gaan met onze

Thuisgekomen probeer ik samen te vatten wat er is besproken

commissie. Ik heb mijzelf lid gemaakt. (Gedachte-experiment.) Mijn standpunt in de varkenskwestie is dat varkens niet thuishoren in een stal, maar een stuk weidegrond tot hun beschikking moeten hebben. Een ander commissielid, vee-

Maken

A: "Maak het een beetje!"
B: "Hoezo 'Maak het een beetje'? Wat moet ik maken?"

A: "Dat begrijp je verdomd goed. Het gaat er helemaal niet om dat je iets maakt, iets produceert of wat dan ook, maar dat je raar gedrag vertoont."

B: "Wat heb jij daarmee te maken?"

A: "Ik maak me simpelweg een beetje ongerust."

A: "O, nou ja, zeg dat dan... Maar hoe maak jij het eigenlijk zelf?"

B: "Wat bedoel je? Maakt jou dat iets uit?"

A: "Nou, hoe gaat het met je? Je lijkt zo snel aangebrand. Dat

TAAL

maakt mij een beetje ongerust." Dit korte dialoogje laat al iets zien over de mogelijke betekenissen van het woord *maken*. Dat lijkt, net als bijvoorbeeld gaan en doen, te behoren tot de duizendingendoekjes van de taal: voor van alles en nog wat te gebruiken. Volgens de Grote Van Dale kent *maken* maar liefst zeventien bete-

kenissen, waarvan de eerste luidt 'iets in een bepaalde of vereiste toestand brengen' en de laatste zo vaag is dat Van Dale als betekenisomschrijving 'doen accepteren' geeft, met verder twee voorbeelden: 'Maak het nou!' en de uitdrukking 'Dat kun je (toch) niet maken!'.

Andere talen hebben ook vaak multifunctionele woorden als *maken*, in overigens vaak andere combinaties. Zo kun je in het Engels niet zeggen 'Make it a little bit' voor 'Maak het een beetje'. Het Engels kent weer andere toepassingen zoals in 'They made a decision'. Tot veel ongenoegen van taalpuristen wordt dat tegenwoordig veel in het Nederlands overgenomen: 'Ze maakten een beslissing' in plaats van 'Ze namen een beslissing'.

Het Nederlands heeft trouwens vele andere, vergelijkbare combinaties, zoals 'een excuus maken', 'een overtreding maken', 'iemand ergens deelgenoot van maken' en 'een vergissing maken'. Dus wat betreft zo'n vermeend anglicisme als 'een beslissing maken' zou ik zeggen: maak je niet druk.

RENÉ APPEL

brengt ten bate van het varken) dan zou aldus worden besloten: de zorgbehoefte van de moederkoe geschrapt, afgevoerd als natuurlijke behoefte.

Geen sprake van, natuurlijk. Gaan de softies nooit mee akkoord. Het overleg zit vast.

Thuisgekomen probeer ik kort samen te vatten wat er vandaag allemaal is besproken. Er wordt – ik denk uit mededogen – mij niets tegengeworpen. Er valt alleen af en toe een lange stilte. "Ik kan me ook ziek melden," zeg ik dan. "En een mooi bitter stukje schrijven over de veehouderij die maakt dat we op een bedorven land moeten wonen met de allerslechteste bodem- en waterkwaliteit van Europa. En een mestbeheer dat zó totaal frauduleus is, dat de Europese Commissie het geen dag langer wilde toelateren."

Na een korte stilte zeg ik: "Dat helpt natuurlijk ook niet. Nee. Maar dan ben ik tenminste niet meedelictig. Zwak verweer, weet ik, weet ik."

Petra Jorissen in 2020.

FOTO LIESBETH SLUITER

Alles beter dan medelijden

Erg hè!' staat er boven het overlijdensbericht van Petra Jorissen. Niet met een vraagteken, maar met een uitroepteken.

Met deze twee woorden plus leesteken, tevens de titel van haar in 2020 verschenen 'revalidatiroman', is het uitdagende levensgevoel van Petra voorbeeldig uitgedrukt.

Ongewild postuum verscheen, twee dagen na haar plotselinge dood op 30 januari, haar laatste boekbespreking in *Argus*. De Vlaamse Congo-roman *Vuurvader* had diepe indruk op haar gemaakt. De afsluiting van haar recensie was Petra ten voeten uit: 'Van den Berg, rasverteller, weet de gruwelijkheden zo fijntjes op je netvlies te etsen dat je regelmatig effe op stap moet om ze eraf te laten waaien.'

Ik liep Petra af en toe tegen het lijf in de wereld van psychiatrie en kunst, dat wil zeggen: ik liep, zij rolde. Ze omschreef zichzelf als 'rolstoelmens' en publiceerde jarenlang in *Deviant*, een tijdschrift dat zich consequent beijvert voor een menselijke psychiatrie, helaas tot op heden slechts mondjesmaat gerealiseerd.

Haar pennetje was altijd scherp, haar oordeel autonoom en haar woordgebruik nietsontziend en geestig. In 2016 schreef Petra in *Deviant* over de opening van het Outsider Art Museum in de Hermitage, waarover in de media niets dan enthousiasme. Maar Petra vond het 'een somber, donker hol'

waar met een overmaat aan goede bedoelingen de 'wilde kunst' van makers met 'een beperkt denkvermogen en of een rammelende hersenbedrading' een respectvolle plaats moest krijgen. Haar eindoordeel: 'Een overgestileerde, stijve doos.' Deze recensie nam me definitief voor haar in.

In de Argusrubriek *Achterwaarts!* schreef ze in januari 2021 over de benauwende momenten die ze als twaalfjarige doormaakte tijdens de nationale inzamelingsactie Open Het Dorp. Wonen in een kamp met alleen maar gebrekkigen, dat nooit. 'Liever dood dan naar Het Dorp' luidde de kop.

Opgroeien met een dwarslaesie in het katholieke Brabant van de jaren vijftig en zestig, omringd door een vals soort medelijden dat vaak hard en meedogenloos uitpakte, daarover kon Petra als geen ander schrijven: een moeder die zich voor haar schaamt, buurvrouwen die opsommen wat er allemaal aan haar mankeert. Kortom: 'Met dat meisje wordt 't nooit wat.'

Als rolstoeler was ze 'grootgrossier in medelijden'. Daarover schreef ze in 2014 een column in *Deviant*. In het zuiden van het land maakte ze de meest onverbloemde staaltjes van 'dit vernederende gejammer' mee. In Amsterdam werd het beter. Hulp vragen in rolstoelontogankelijke situaties was veel minder een probleem. Alleen: verslaafden vroegen als tegenprestatie een euro of een sigaret, en toen ze twee zwarte jongens vroeg om de deur van een wa-

renhuis voor haar open te houden, kreeg ze als antwoord: "Mefrou, de slavernij is afgeschaft." Ze liepen met opgeheven hoofd naar binnen. *No hard feelings*, besluit Petra; alles beter dan het soort medelijden dat in wezen arrogant en zelfverheffend is.

In haar publicaties legt ze feilloos de vinger op zaken als 'geluksdwang' en het 'positief denken gebod', vooral als deze zich voordoen in 'settings van lek en gebrek'. En daar kwam ze noodgedwongen nog wel eens. Als een berg zag ze op tegen een verblijf van maanden in een revalidatiecentrum om onwillige armen, polsen en schouders weer aan de praat te krijgen. Ze stelde zich op als chroniqueur van het legioen der gebrekkigen en ging daar door het leven als de 'kleine smurref' met pen en papier.

Met fotograaf/journalist Liesbeth Sluiter besprak ze na thuiskomst wat ze had verzameld. Vooral veel losse anekdotes. "Het wil maar geen boek worden," zei ze tegen Liesbeth. Maak er autofictie van, adviseerde die. Maandenlang kwamen ze elke veertien dagen bijeen in de orangerie van de Hortus. Het werd *Erg hè!, uit het leven van een rolmodel*. Een hilarische roman over de verse en de oude dwarslaesies, de een- en geenbenigen en de verworven hersenbeschadigden.

Na zo'n krachtig leven geveld door een ordinare longontsteking: dat is erg.

MICHAJA LANGELAAN

Het grote verschil tussen lulligheid en camp

door JACQUES KLÖTERS

Is het tijdperk waarin we lachten om lulligheid een beetje voorbij? Of zijn er nog genoeg lullige programma's op tv die we als camp beschouwen en waar we superieur om zitten te lachen? Ik hoor dat sommigen grijnzend genieten van realityseries waarin mensen zonder kennis van taal en zeden naar het buitenland vertrekken om daar een tot mislukken gedoemd project te starten. De Meylandjes, waren die lullig en om te lachen? Vond ik niet; ik vond ze aandoenlijk en soms een tikje heroïsch.

Lulligheid als bewust toegepast komisch middel viel mij lang geleden op een zaterdagmiddag voor het eerst op in het radioprogramma *Uitlaat*. Daarin waren twee jonge komieken te horen, Kees van Kooten en Wim de Bie, die zich de Clichémannetjes noemden. Twee simpele biljarters die met een zwaar Haags accent uitsluitend in gemeenplaatsen spraken. Ze verhaspelden soms moeilijke woorden en je kon er hartelijk om lachen. Die biljarters waren eigenlijk lullige mannetjes in een allesbehalve lullig programma. Ze lieten je de schoonheid horen van lullige uitdrukkingen, zoals in die tijd ook het literaire tijdschrift *Barbarber* lullige teksten opwaardeerde.

Twee jaar later kwam Freek de Jonge op. Hij zong: 'Er zit een toupetje in m'n vlapflap/O wat heeft die melkboer een bedrukte snuit' en ik raakte in verwarring. Waarom deze tekst en waarom droeg hij een tropensmoking? Onze generatie hoorde hippiekleren te dragen en het lied *Eve of destruction* te zingen, en zich niet in het kostuum en het repertoire te steken waarin een humorist als Lou Bandy zich dertig jaar eerder thuis had gevoeld.

Maar was het wel hetzelfde? Er was sprake van incongruentie, iets wat hetzelfde leek maar niet hetzelfde was. Omdat Freek zo anders was dan Lou Bandy en zo ver af stond van diens vertegenwoordigershumor, maar toch zijn soort grappen en kleren citeerde, ontstond er een extra humoristisch gevoel dat nog bovenop de grappen leek te liggen. Hij leek de geesteswereld van de Lou Bandy-generatie te ontmaskeren door zich te vermommen in hun kleren en hun uitingen.

Al gauw maakte hij niet alleen gebruik van de wereld van anderen, maar schiep hij zich ook een eigen mythe. Bram en Freek gebruikten de popmuziek van onze eigen generatie, zongen bluesy

nummers maar ook truckersongs, en bleezen de mythe van het tragische artiestenbestaan nieuw leven in met het lied *Glitter en goud* ('Toch komt hij op met een lach en een pasje'). Het was anders dan het *Lach dan Paljasso* van onze grootouders en het schilderij van de trieste clown van Bernard Buffet van onze ouders, maar toch een beetje hetzelfde.

Er was een dubbelzinnigheid in het werk van Freek en Bram, we moesten hun liedjes geloven maar niet helemaal, leek het wel. We deden of we naar popmuziek luisterden, maar we mochten blijven beseffen dat het om cabaret ging. Het bespeuren van overeenkomsten tussen verschillende dingen en het verschil voelen tussen overeenkomstige dingen, daar zou de humor van onze generatie bol van staan.

Wim Noordhoek keerde zich in *Vrij Nederland* tegen het cabaret van de generatie-Seth Gaaikema onder de kop 'Is leuk nog leuk?' Ik luisterde in 1970 naar Noordhoeks *Paranoia Radio Show*, een serie geïmproviseerde radiocomics waarin hasjrokkende lulletjes en hun lullige opvoeders te kakken werden gezet. Het was geen harde satire, geen parodie, je kon er niet hard om lachen, maar het was nieuw-leuk. Als je het kon waarderen, voelde je je opgenomen in een groep die de-

Het is ook vakantie van de goede smaak, iets tussen kitsch en aanstellerij

zelfde bril had opgezet en zo een andere kijk had gekregen.

Die andere kijk had je het jaar daarop nodig bij de tv-programma's van Wim T. Schippers. In de *Fred Haché*-, *Barend Servet*- en *Sjef van Oekelshows* werd een baldadig spel met de verworvenheden van het televisieamusement gespeeld. Alles wat hoorde gebeurde niet, alles wat niet hoorde werd uitgeprobeerd. Lullige mannetjes werden belangrijke presentatoren en lieten zich assisteren door geestelijke dwergen als ir. Evert van der Pik en Gerrit Dekzeil. Het leek op de wereld van de normale televisie, maar het was het niet; door de incongruentie en de tweeslachtigheid werd de van eigen belangrijkheid vervulde televisiewereld onderuit gehaald.

De generatie cabaretiers die in de jaren tachtig opgang maakte, voelde zich enorm aangesproken

door lulligheden. Er was de droogkomische Herman Finkers met zijn Twentse humor, daar kwam Brigitte Kaandorp met haar 'ukelelulle' en haar ja-eh-sorry-neem-niet-kwalijk-shows en ten slotte Paul de Leeuw met zijn vreet-me-maar-op-avonden. Ondertussen experimenteerden Arjan Ederveen, Kees Prins en Tosca Niterink op de kleinkunstacademie met lullige acts die ze later in programma's als *Theo en Thea*, *Kreatief met kurk* en *Jiskefet* zouden vervolmaken.

De cabaretfestivals werden overspoeld met groepjes in lullige bloemetjesjurken. De Nieuwe Lulligheid was jarenlang de huisstijl van de VPRO, totdat de Vara de kukeleku liet verdwijnen en over-

schakelde op het gekakel van Paul de Leeuw.

De Nieuwe Lulligheid werd voortaan camp genoemd. Camp is ook een andere bril opzetten en afwijkend kijken. Het is ook een subcultuur, vooral van de *gay community*. Het is ook vakantie van de goede smaak, iets tussen kitsch en aanstellerij.

Maar is het Nieuwe Lulligheid? Het is vooral zwelgen in alles wat groots, onecht en smakeloos is. Het is het kirrende plezier om domme filmmusicals, travestieten en Libera. De seksuele overkill van Mae West, Marilyn Monroe en Grace Jones. Bedrieglijk genieten van het Songfestival, ballroomkampioenschappen, ijsrevues en de Wiener Sängerknaben. Er is de literaire

camp van Oscar Wilde tot Fran Lebowitz en de campkunst van de vallende mannenlichamen uit de zestiende eeuw in het Rijksmuseum via Beardsley tot Jeff Koons.

Maar dan hebben we het toch niet over lulligheid? Dan zien we toch een gooi naar het grandioze, en niet naar het kleinburgerlijke waardoor de Nieuwe Lulligheid zo gefascineerd was?

Wat lullig precies is weet ik niet, maar het heeft te maken met de confrontatie van twee werelden waarbij een van de twee zich superieur voelt. Ik dacht dat ik een mooi horloge had, maar in de ogen van een Rolexbezitter is het maar een lullig ding. De biljarters van Kees en Wim dachten diepzinnige gesprekken te voeren, maar wij luisteraars stonden daar boven. Sjefke van Oekel dacht mooi te zingen, maar wij wisten wel beter. Wij konden om hem lachen door ons superioriteitsgevoel. Wij zetten een bril op waardoor we alles anders konden zien. Zo werkt camp ook: mensen genieten van een Ophelia van 130 kilo want ze waarderen de opera om zijn leugenachtigheid, en kunnen oprecht huielen om *The Sound of Music*.

Ik zie een groot verschil tussen lulligheid en camp. Bij camp is er volgens mij een teveel aan smaak en bij lulligheid is er een tekort aan smaak. De Nieuwe Lulligheid heeft een voorkeur voor amateurisme en een schuifdeuren sfeer, omvallende decors en wiebelende camera's.

Camp houdt van het superprofessionele van Hollywood. Lullig is: teksten voorgelezen van briefjes, scènes zonder duidelijk einde, de mop van die drie mannen die naar Parijs gingen en die niet gingen.

Lulligheid laat leeglopen, camp blaast op. Camp overdrijft gevoelens, lulligheid schuwt gevoelens, camp is geparfumeerd, lulligheid stinkt. De lulligheid heeft iets uit te vechten met iets van twintig jaar terug. Het herhaalt argumenten, taal en kleding van toen en zegt: 'Kijk eens wat dom, leuk hè.' Alles wat ooit modieus was, is nu lullig. Camp heeft niets uit te vechten, het ontstijgt alles, want het is superieur, het is een geheim genoeg dat ontsnapt als je het vast wilt pinnen.

Lulligheid was bij ons populair, camp niet. In Nederland is de ver-grotende trap minder populair dan de verkleinende trap. De immense showtrap verliest het van het keukentrapje. 'Gewoon doen' is hier het grootste goed. Camp is niet gewoon. Lulligheid wel, omdat het nóg gewoner dan gewoon is.

Arjan Ederveen en Tosca Niterink als Theo en Thea.

FOTO ANP/KIPPA

‘Wat te doen met partijen die niets willen?’

De historicus James Kennedy (Orange City, Iowa, USA) schreef een boek over de jaren zestig, *Nieuw Babylon in aanbouw*, de verslaggever schreef een boek over de jaren zeventig, *Het Ik-tijdperk*. Hoe is de stand van zaken in Nederland een halve eeuw later?

door JOHN JANSEN VAN GALEN

Nog steeds zijn we niet verlost van het ik-tijdperk, schrijft James Kennedy in zijn column in *Trouw*, maar dat klinkt misnoediger dan hij het bedoelt. “Het ik-tijdperk heeft mij gevormd en ik kan het voor mijzelf niet afschaffen, al zou ik het willen,” licht hij toe in zijn werkkamer van de Universiteit Utrecht, in het oude hart van de stad. “Het is aan mij te bepalen wat ik in het leven moet doen en ik bejegen mijn studenten ook zo: waar liggen je passies, welke zijn je verlangens, wat zijn de beste kansen voor je ontplooiing? Ik zal ook niet tegen mijn kinderen zeggen dat plichtsbetrachting de essentie van hun leven moet zijn. We belijden dat we een gezamenlijke verantwoordelijkheid hebben voor het klimaat of de aarde, maar dat wordt meteen geflankeerd door onze persoonlijke bestemming en behoeften.”

Wel 45 procent van de volwassen Nederlanders, 5,8 miljoen mensen, doen vrijwilligerswerk! Hoezo ik-tijdperk? “Nederlanders zijn gulle gevers, ze hebben wat voor elkaar over, ze zijn vrijwilligerswerkkampioen in de wereld. Weinig landen scoren daarin hoger, behalve misschien de VS. Nederland is geen land waar de harten versteend zijn. Maar men ziet zulke activiteiten toch vooral in termen van zelfontplooiing: omdat ‘het goed voelt’. In landen als Turkije gelden twee motivaties om wat voor anderen te doen: omdat God het van je vraagt of omdat de natie het van je eist. Het is je verplichting tegenover Allah en Turkije. In Nederland heeft iedereen er zijn geïndividualiseerde, persoonlijke verhaal bij. Dat is juist een van de mooie kanten van het ik-tijdperk, het is niet alleen gepaard aan extreem egocentrisme, maar maakt ook de intrinsieke motivatie voor vrijwilligerswerk sterk: je doet het omdat je het wilt doen.”

Wel erkent Kennedy dat daar een schaduwkant aan zit; dit soort inzet is veel ‘vluchtiger’ geworden. “Het moet allemaal wel passen in je eigen levensschema. Het indi-

James Kennedy

FOTO AMSTERDAMS UNIVERSITEITSFONDS

vidu bepaalt zelf of en wanneer hij iets doet ten dienste van anderen.” “Mijn zoon is erg pessimistisch over de kwaliteit van de Nederlandse samenleving,” zegt hij. “Hij kent de cultuur van het Midden-Oosten, waarin mensen het voor elkaar opnemen en elkaar niet zullen laten vallen. Voor zijn gevoel valt Nederland nagenoeg uit elkaar. Ik denk dat niet. Zelfs als mensen hier alleen maar tientjeslid worden van een organisatie, hebben ze blijkaar vertrouwen in wat anderen met dat geld doen. De Nederlandse samenleving wordt bepaald door het ‘ik’ als uitgangspunt, maar valt niet uiteen in egoïsme.”

Volgens zijn collega Piet de Rooy (*Argus* 143) is er sinds de verzuiling die ‘een stevig rekverband’ om Nederland legde, ‘geen spoor van een alternatief bindmiddel’. “Alsof er een gebouw was van zuilen met een dak erop,” reageert Kennedy. “En dat door de ontzuiling alles nu weg is, zodat wij in de ruïnes van een afgebrokkelde samenleving zitten, zonder vaste structuren. Maar dat is geen goede beschrijving van Nederland.”

“Zeker, ik maak mij ook zorgen. Een groeiend deel van de bevolking is vervreemd van de samenleving. Het verschil tussen de mensen die nog zijn ingeplugd en de anderen, is toegenomen. Maar buiten de politiek en de sociale media is er nog steeds een samenleving die berust op wederzijds vertrouwen en

de bereidheid om voor elkaar in te springen als het nodig is.”

En de hausse aan omgekeerde vlaggen dan? Maar Kennedy zegt: “Wat betekent een omgekeerde vlag in een land waar de vlag er altijd zo weinig toe deed? Blauw bovenaan, wat betekent dat helemaal? Als Amerikaan vind ik een omgekeerde Amerikaanse vlag veel schokkender. Er heerst onbehagen op het Nederlandse platteland, men voelt de dreiging; wat houdt het boerenland in stand als er geen boeren meer zijn? Maar die gemeenschappen verkeren niet in staat van ontbinding. Zulke verschijnselen zijn veel sterker in de VS, waar de ontbinding verder is voortgeschreden.”

In zijn *Een beknopte geschiedenis van Nederland* noemt Kennedy ‘de nieuwe politiek’ van na 2002 vooral spannender, want minder voorspelbaar, dan voorheen. “Meer leven in de brouwerij, ja. Ik zeg dat met enige schroom, gegeven hoe het verder is gegaan. Na 2002 kwam er een noodzakelijke correctie op de onderkoelde politiek van Paars, dat het einde van de ideologie leek waarin alleen nog technische problemen opgelost moesten worden. Maar inmiddels is politiek geen prettig beroep meer in Nederland, de doodsbereidingen zijn toegenomen en men cancelt elkaar gemakkelijk. Dat zijn overigens tekenen van strijd en onverzoenlijkheid die we al eerder meemaakten: veertig jaar terug waren er vormen

van terrorisme, bij de installatie van koningin Beatrix vielen honderden gewonden, links en rechts stonden toen onverzoebaar tegenover elkaar.”

Maar de ‘staatsdragende’ partijen waren nog overheersend. “PvdA en CDA hadden elk veertig à vijftig zetels in de Tweede Kamer, samen goed voor twee derde van de stemmen – een vorm van stabiliteit die wij niet meer kennen. Ik zie een toenemend risico op onbestuurbaarheid in Nederland. Hoe kun je in een coalitie nog genoeg partijen bijeen brengen die bereidwillig zijn om met elkaar samen te werken? Of, het moeilijkste: hoe te komen tot een goed doordacht beleid met partijen die eigenlijk niets willen? Dat zie ik ook in mijn eigen land: de Republieken hebben nu de meerderheid in het Huis van Afgevaardigden, maar wat willen ze? Misschien vooral niets.”

Kennedy verraste in 1995 door in zijn *Nieuw Babylon* de stelling te verdedigen dat de culturele omwenteling van de jaren zestig vooral te danken was aan de souplesse waarmee de Nederlands elites zich aanpasten aan de tijdgeest. Niettemin lees je nog altijd dat dit op het conto moet worden geschreven van rebelse jongelui die in opstand kwamen. “Dat is een heel hardnekkig cliché,” zegt hij. “Er spreekt een hang naar romantiek uit. Men gelooft nu eenmaal graag in een emanciperende beweging die van onderop kwam. En de flowerpowerbeweging is qua beeldtaal natuurlijk sterker, vooral nu we sowieso minder aandacht hebben voor de positieve rol die gezagsdragers kunnen spelen. Het overheersende idee is dat zulke dingen eigenlijk alleen mogen gebeuren in een geest van rebellie en protest. De vertwijfeling en de bewegingen in gevestigde instellingen zijn minder sexy, in de meest letterlijke zin.”

De omslag van een altruïstische linkse beweging naar het op zichzelf gerichte ik-tijdperk lijkt achteraf razendsnel te zijn gegaan. “Ja, het ging snel, maar ik zie het verschil niet als groot. Het gaat er uiteindelijk om dat je uit persoonlijke motieven opkomt voor iets waar je voor staat, of het nou arme boeren zijn of vormen van zelfontplooiing. Net zoals ik vandaag het verschil niet zie tussen opkomen voor jezelf en iets aardigs doen voor mijn buurman als het mij uitkomt.”

In zijn *Beknopte Geschiedenis* uit 2017 betitelt Kennedy ons land als ‘een onwaarschijnlijk succesverhaal’. Zou hij dat nog zo zeggen? “De uitgever van de Engelse

Een deel van de 5,8 miljoen vrijwilligers voedt een puppy een jaar lang op tot ze naar school gaan bij KNGF-geleidehonden.

FOTO GELEIDEHOND.NL

versie, Cambridge University Press, vindt het tijd voor een herziening en dus heb ik daar lang over nagedacht. Als je kijkt naar de hele loop van de Nederlandse geschiedenis, blijft die typering wel overeind: dit is een deel van de wereld waar de mensen het al eeuwenlang doorgaans goed hebben en waar betrekkelijk veel vrijheid en gelijkheid heersen – terwijl het geen plek op aarde is waarvan je meteen verwacht dat dit hier zou geschieden. Maar in mijn beschrijving van de staat van Nederland schreef ik ook dat het een betrekkelijk goed geregeerd land is. Zou ik het nog zo typeren? Daar twijfel ik aan.”

Onvermijdelijk valt nu het woord ‘toeslagenaffaire’. “Precies. Ook dat is trouwens niet het hele verhaal van Nederland, dat in vergelijking met sommige andere Europese landen nog steeds goed gedirigeerd wordt. Maar het zet wel aan tot denken: voor wie is het dan een goed geregeerd land? Ook wat betreft die grote vrijwilligersinzet en de vrijgevigheid is veel meer dan tien jaar geleden de vraag: over welke Nederlanders hebben we het eigenlijk? Minder dan voorheen kunnen we zeggen dat we in een bijna klasseloze samenleving leven waarin we allemaal min of meer hetzelfde denken. In de jaren zeventig en tachtig hadden historici aandacht voor de arbeidersbeweging, de begrippen stand en klasse

waren van belang, sociale geschiedenis stond voorop, maar die is naar de achtergrond gedrongen. We kregen allengs minder aandacht voor de verschillen in de sociaaleconomische toestand van mensen en wat die teweegbrengen in de samenleving. Historici, onder wie ik, hebben dat veronachtzaamd, en nu zien wij hoe belangrijk dit onderwerp is voor de levensstandaard: een verschil van zeven à negen jaar in levensduur tussen lager en hoger opgeleiden!”

Het samengaan van GroenLinks en PvdA lijkt dat verschil niet meteen te gaan overbruggen. “De klassieke politieke indeling van de samenleving moet in onze hoofden nog bijgesteld worden. Links is geenszins meer de natuurlijke habitus van de lager opgeleiden. Kiezers van de PVV zijn cultureel rechts en sociaaleconomisch links.”

In de *Beknopte geschiedenis* spreekt Kennedy over de ‘vermeende tolerantie’ van de Nederlanders. “Nederlanders waren in de historie betrekkelijk succesvol in het elkaar verduren, in de letterlijke betekenis van tolerantie: ‘verdragen’. Sinds de zestiende eeuw is hier weinig bloed vergoten over verschillen in levensovertuiging. Maar ik weet niet of Nederlanders ook goed zijn in de andere duiding van tolerantie: waardering voor mensen van andere gezindten. Ik geloof niet dat dit land gekenmerkt wordt door grote nieuwsgierigheid of een waarderende houding voor

opvattingen van andersdenkenden. De discipline om te verduren is iets anders dan diepe toenadering.”

Kenmerkend was hoeveel weerklank Frits Bolkestein en Paul Scheffer vonden toen ze vraagtekens zetten bij de beoogde multiculturele samenleving. “In de jaren tachtig en negentig was dat bijna een staatsideologie, maar ik vraag mij af of Nederland ooit wel echt zo multicultureel was. In Amerika had je fervente voorstanders ervan, in hart en nieren, maar ik heb dat in Nederland altijd veel minder sterk gevonden, behalve als een soort plichtsbefes na wat er in de Tweede Wereldoorlog was gebeurd. Herhaling daarvan moest je voorkomen en daarom mocht je bepaalde dingen niet zeggen. Dat is iets anders dan een diep doorleefd gevoel van steun. Het was alsof Scheffer een al openstaande deur intrapte. En in een snelle afkalving is de multiculturele samenleving na de eeuwwisseling doodverklaard, waarna het verschil tussen mensen weer voorop kwam te staan.”

An de opkomst van het populisme besteedt Kennedy in zijn standaardwerk betrekkelijk weinig aandacht. “Ik vind populisme wel wezenlijk, maar ben er nog niet uit waar het in Nederland om gaat: het volk tegen de elite, of *nativism*: het eigen volk eerst. Het is allebei, maar wat is nu de motor? Waar ligt de zwaarte van de populistische emotie? De grote

instroom van migranten na 1915 heeft van de weeromstuit dat idee van ‘eigen volk eerst’ aangemoedigd. De consensus in Nederland is nu: zo veel nieuwkomers kan Nederland niet dragen, moeten de Europese grenzen niet dicht? Het populisme heeft een kwart van het electoraat achter zich, en dat is niet eens scheutig berekend, terwijl ook veel kiezers van VVD en CDA er niet ver vandaan zitten.”

Vindt hij dat verontrustend? “Ja, omdat het te weinig oplost. Populisme kan een functie hebben als kanarie in de kolennijn: er is onbehagen waarvan je aandacht moet geven. Maar er zit geen constructieve politiek in. Het is struisvogelpolitiek. En de spier van wantrouwen is niet de enige die je in een politiek lichaam moet hebben. Er moet ook een vertrouwensspier zijn: de bereidheid om samen te werken. Als je alleen je spierballen van wantrouwen exercereert, kun je niet tot goede afspraken komen.”

Maar ten slotte etaleert hij zijn vertrouwen in Nederland: “We zijn in ruiger waarwater terechtgekomen, maar mij als Amerikaan valt hier nog altijd de bereidwilligheid op er samen uit te komen. Die norm zit diep ingebakken in de Nederlandse samenleving. Er niet uitkomen is een gemis, een vorm van falen, een *unforced error*. Politiek is hier geen arena van onverzoenlijke tegenstellingen.”

Bisschop Mosa Sono, het koor en de gelovigen in de Grace Bible Church in Soweto.

FOTO'S FACEBOOK

Religie neemt het over van politiek

Nieuwe geloofsgemeenschappen vullen bij de zwarte bevolking in Zuid-Afrika in hoog tempo de leemtes op die de politiek heeft laten ontstaan. Religie als hefboom voor zicht op een beter leven.

door PETER VAN DEN AKKER

Nood leert bidden. Dat adagium heeft in post-apartheid Zuid-Afrika bij de zwarte bevolking weerklank gevonden. Een kerkdienst van de Grace Bible Church in Soweto, de legendarische township van Johannesburg, is in dat verband illustratief. Vast onderdeel van de zondagsdienst is het collectieve gebed, meestal na de collecte. Even valt er dan een stilte, de drieduizend aanwezigen staan op van hun stoel. Eerst is het nog zacht gemompel in enigszins verstaanbare Engelstalige stukken en brokken, dan zwelt het aan tot een kakofonie van klanken en kreten. Met ten hemel opgeheven armen en hoofden in de nek lijkt het of een hevige windvlaag door het auditorium trekt, als goddelijk gedruis door een korenveld. Van sommige gezichten is verzadigde overgave af te lezen, andere ogen als gepijnigd smeken. Op een enkel gelaat trekken tranen een spoor. Later zal bisschop Mosa Sono (61) in een van zijn preken de bidstond omschrijven als de marinade voor lotsverbetering.

Met dat laatste heeft de stichter van de Grace Bible Church de essentie van zijn kerk kernachtig samengevat. Religie als de hefboom

voor zicht op een beter leven. Dat uitgangspunt staat ook model voor de vele tientallen andere kerken die er alleen al in Soweto in de afgelopen decennia bij zijn gekomen. Het heeft sociologen en antropologen nieuwsgierig gemaakt naar het hoe en waarom van deze massale opbloei van een voor Afrika religieuze renaissance in de vorm van wat zij de Afrikaans Geïnitiëerde Kerken, de AIC's, hebben gedoopt. Dat zijn, zoals Mosa Sono's Grace Bible Church, nieuwe geloofsgemeenschappen die zich, helemaal los van banden met de misiekerken uit het koloniale verleden, hebben verzelfstandigd.

Voorlopige onderzoeksresultaten, voornamelijk gebaseerd op Zuid-Afrikaanse veldstudies, laten zien dat de nieuwe getuigeniskerken de leemtes opvullen die een fallende overheid en tekortschietende niet-gouvernementele organisaties (ngo's) lieten ontstaan. Religie, noemde een van de onderzoekers, heeft het geloof in de politiek de rug toegekeerd. Het heeft er alle schijn van, schreef de Zuid-Afrikaanse socioloog Lawrence Schlemmer in 2008, dat het beleven van een seculiere concept van maatschappelijke vooruitgang als dynamiek van onderop – de in de jaren zestig van de vorige eeuw door ontwikkelingswerkers gepropageerde filosofie van *grass roots* – nu een religieuze tegenvoeter heeft gekregen bij de als kool groeiende AIC's.

De zondagsdiensten van Mosa Sono zijn daar een goed voorbeeld van. De ochtenddiensten van respectievelijk zeven en negen uur zijn allebei tot de laatste plaats bezet. Als het moet worden er nog een paar hon-

derd extra plastic stoelen bij gezet. De dienst begint met samenzang op stevig getoonzette gospelmuziek. Na collecte en gebed volgt de preek.

Mosa Sono had de maand januari bestemd voor een reeks overpeinzingen onder het motto 'De bouten en moeren van Visie', een alleszins relevant thema met Zuid-Afrika op het dieptepunt van een energiecrisis waarvan de gevolgen nog nauwelijks zijn te overzien. Op de drie reusachtige beeldschermen achter de bisschop verscheen het thema waarvan de grafisch vormgever het woord *Vision* ook had verbeeld in de benoemde onderdelen. De bisschop had nog maar

Met persoonlijke anekdotes door-desemt Mosa Sono een bijbels vertoog

nauwelijks zijn gereedschapskist geopend voor zijn inleiding over het belang van visie, de onontbeerlijkheid van vooruitzien, of daar viel in het auditorium het licht uit. Hij raakte er niet door van slag. Binnen drie seconden had de generator van het kerkcomplex de stroomvoorziening overgenomen. De ironie van het moment bleef onbenoemd; er werd gewoon niet op gereageerd. Mosa Sono keek op zijn horloge: "Oh ja, tien uur, *load shedding*, die stond gepland," en ging onverstoorbaar door met zijn betoog over wat er gebeurt als mensen geen visie meer hebben. "Dan creëren zij problemen! Dan raken zij gedemoraliseerd!" Mosa's stem sloeg ervan over. Hij

kreeg ook bijval uit zijn gehoor. Maar verbazingwekkend bleef het om te zien hoe zorgvuldig Sono elke verwijzing vermeed naar de huidige Zuid-Afrikaanse overheid, waaraan alles kan worden toegedicht behalve visie, alleen maar kortzichtig egoïsme. Zoals uit de hierboven aangehaalde onderzoeksgegevens blijkt, weten de AIC's een openlijke verwijzing naar falend overheidsbeleid behendig te omzeilen door God in hun prediking centraal te blijven stellen.

De prediking van Mosa Sono blinkt uit in zijn vermogen om een bijbels vertoog te doordesen met persoonlijke anekdotes. Hij refereert met zichtbaar genoegen aan de tijd toen hij als jochie uit Soweto met vallen en opstaan zijn weg vond naar wat zijn bestemming werd: bisschop van de Grace Bible Church, waarmee hij in 1983 begon in een achterafgarage en die in 2001 was uitgegroeid tot een religieus miljoenenbedrijf. Sono verwijst ook graag naar inspirerende persoonlijkheden die Soweto heeft voortgebracht. Zo stond hij in zijn preken in januari uitvoerig stil bij de legendarische 'Baby Jake' Matlala, de vlieggewicht bokscampioen met vier wereldtitels op zijn naam. Die had Sono ooit verteld hoe hij vier maanden met niets anders bezig was dan met training, een straf dieet en andere Spartaanse ontzeggingen. "En dat allemaal voor een bokswedstrijd van maximaal dertien rondes. Wat duren die helemaal? Hooguit een uur! Stel je voor: vier maanden lang alles geven voor een wedstrijd van een uur! Dat getuigt van visie, dat is kijken in de toekomst!" In

zijn gehoor klonk instemmend gejuich; er werd geapplaudisseerd.

Niet als haar veel kleinere zusterkerken ontplooit de Grace Bible Church los van de kerkdiensten een scala aan maatschappelijke activiteiten. Zo heeft de kerk twee mobiele klinieken waar mensen gratis kunnen worden getest op zaken als diabetes en hoge bloeddruk. Verder telt de GBC de meest uiteenlopende gespreks- en studiegroepen, en niet in de laatste plaats de voor de AIC's kenmerkende *home cells*: kleine groepjes die huiskamerbijeenkomsten organiseren. De kleinere kerkjes staan vooral bekend om de spaar- en kredietclubs en niet te vergeten de be-

De kleinere kerkjes staan vooral bekend om de spaar- en kredietclubs

grafenisverenigingen die garanderen dat een lidmaat van de kerk niet onopgemerkt ten grave zal worden gedragen. Het is vooral deze sociale betrokkenheid waaraan de African Initiated Churches hun status ontlenden van nieuwe instituten die garant staan voor maatschappelijke vooruitgang van onderaf. Sommige onderzoekers schetsen alvast het perspectief van evenzovele kweekvijvers voor nieuw visionair leiderschap.

Het is een prikkelende gedachte: Zuid-Afrika aan de vooravond van een religieus reveil, zoals meer dan een eeuw geleden missiescholen de aartsvaders van postkoloniaal Afrika klaarstoomden voor hun bevrijdende rol.

Toekomst Krim nog steeds omstreden

door KO COLIJN

Wat willen de inwoners van het schiereiland de Krim en Donbas zelf eigenlijk het liefst? Lekker bij Rusland horen omdat ze toch al Russisch spreken en voelen? Daar is niet eenvoudig een antwoord op te geven.

De Russische referenda, die bij de annexatie van de Krim in 2014 met uitslagen van tachtig tot honderd procent 'ja, we willen bij Rusland horen' kwamen, zijn per definitie onbetrouwbaar. Intussen is de demografie ook veranderd: er zijn Tataren gedeporteerd en Russen geïmporteerd, maar die zijn na de aanval op de Kerchbrug ook weer massaal vertrokken. Het maakt verschil aan wie je het vraagt (Oekraïners, Russen, Krimbewoners, Amerikanen), op welk moment de vraag wordt gesteld (voor/tijdens de invasie, voor/tijdens de zware Russische bombardementen), wie het nieuws verspreidt, en de vraagstelling zelf natuurlijk. Volgens de niet geheel onbevooroordeelde *Kyiv Independent* van 9 februari 2023 geloof 85 procent van de Oekraïners dat een overwinning op de Russen het bevrijden van alle sinds 2014 bezette gebieden met zich mee moet brengen, zowel de Krim als de Donbas en Luhansk in het Oosten. Met andere woorden: 85 procent zou terug willen naar de oude situatie en de Oekraïense nationaliteit behouden dan wel terugkrijgen.

Is herovering van de Krim door Oekraïne van groot strategisch belang? In elk geval niet in de ogen van een aantal Amerikanen, die wel een Oekraïense overwinning bepleiten, maar herovering van de Krim niet als eindvoorwaarde stellen; meer als wisselgeld aan de onderhandelingsstafel. Maar eerst even de principiële kwestie: Als Frankrijk Wallonië of Quebec met geweld zou binnenvallen, zou dat niet geaccepteerd worden. Oekraïne is een soevereine staat en beroept zich op de belofte van 1994, het zogeheten Boedapest Memorandum, waarbij ook de Russische Federatie voor de territoriale onschendbaarheid van het land tekende (in ruil voor alle Oekraïense atoomwapens). Dat memorandum was op uitdrukkelijk verzoek van de VS géén verdrag en had dus geen juridische kracht, maar je kunt je afvragen wat het dan wel om het lijf had behalve een vrome belofte. Sterker is artikel 51 uit het VN-Handvest, dat ook door Rusland is erkend en dat elke soevereine staat het recht op

legitieme zelfverdediging geeft. Nu de politieke vraag. Allereerst moet vermeld worden dat het volgens *The Washington Post* een van de drie 'onderhandelings-opties' (terug naar de grenzen van 23 februari 2022) was, die de presidenten Biden en Zelensky eind december in het Witte Huis bespreken. De optie werd door Oekraïne van tafel geveegd: er worden geen territoriale concessies gedaan. Groot issue was en is dus de vraag of Oekraïne het schiereiland koste wat het kost wil heroveren.

Ook binnen de kring van VS-generaals (ook b.d.) woedt dat conflict. Ben Hodges, voormalig US Army Chief Europe en Navo-baas, tevens tv-favoriet van *Buitenhof*, vindt van wel, hoewel hij eigenlijk van mening is dat het vooral om beheersing van de marinehavens Sebastopol draait en je Oekraïne wapens moet geven die tot die stad reiken vanuit Cherson of het nog in te nemen Melitopol. Dan volgt een Russische uittocht vanzelf, want de brug bij Kerch is al 'geëgijzeld' sinds 9 september.

Op 29 oktober voerden de Oekraïners zelfs een stoutmoedige aanval uit met (waarschijnlijk) onbemande schepen en explosieven. De dure Zwarte Zeevloot van de Russen werd weliswaar niet vernietigd, maar wel impotent gemaakt. Oud-minister en CIA-baas Thomas Gates vindt dat het gevaarlijk is om zonder meer de haven van Sebastopol te heroveren. Poetin zou volgens hem bereid zijn om in dat geval kernwapens in te zetten. Zelensky laat zich hierdoor niet afschrikken; hij wil doorvechten tot het bittere eind. Misschien denkt hij dat de Navo dan ook besluit met kernwapens te antwoorden. Zelf ga ik ervanuit dat president Biden het met conventionele wapens zal willen oplossen.

Elke ronde in de escalatieve wedloop gaat er een belangrijke Amerikaan naar Moskou (al dan niet via via) om de Russische belangstelling voor een deal te polsen. William Burns, baas van de CIA, was eind januari daarvoor op pad. Zo compromisbereid zijn Europeanen, laat staan Zelensky, niet. Henry Kissinger, ook in het Kremlin ernstig genomen als expert-consultant, is er pragmatisch in. Hij, op z'n 99ste nog steeds fit van geest, adviseerde Oekraïne vorig voorjaar om eieren voor zijn geld te kiezen en een soort finlandisering te accepteren. Dat werd hem kwalijk genomen, omdat het de klassiek-realistische waarheid zou bevestigen dat grote landen 'recht'

hebben op een eigen invloedssfeer. Eerlijk is eerlijk: ik ben zelf in de Koude Oorlog op finlandisering afgestudeerd en zag ook gelijkens tussen stukken Finland die het rond 1945 moest afstaan en de Donbas, en tussen de Finse marinehavens Porkkala, die aan de Sovjets moest worden verhuurd, en de huidige Krimhaven van Sebastopol. Kissinger heeft zijn voorspelling inmiddels iets bijgesteld: nu denkt hij dat een 'Koreaanse oplossing' aan de onderhandelingsstafel haalbaar is, dus een tientallen jaren durende wapenstilstand, maar absoluut geen vrede. Eigenlijk het minst haalbare, want de veelgenoemde veiligheids garanties voor zowel Rusland als Oekraïne biedt een 'Koreaanse oplossing' ook niet: men blijft daar over en weer dreigen, door Noord-Korea zelfs met raketten en atoomkoppen.

Het geduld van de VS is niet eindeloos, en ook daar weegt men af, veel meer dan in Europa, of doorvechten wel zin heeft. Dat is niet in strijd met winnen van de Russen. De slag om de Krim lijkt gaande. Belangrijke mensen die het legergroen niet kennen, Biden en Buitenlandminister Antony Blinken, neigen naar steun aan Zelensky, maar defensiehotemetoten, onder wie Defensie minister Lloyd Austin en de hoogste militair Mark Alexander Milley, willen de Krim liever als wisselgeld. Zij vinden het *the Art of Strategy* om te stoppen, maar zien een veldtocht ook als een militair risikant avontuur.

De directeur van *National Intelligence*, Avril Haynes, bekecht met Oekraïne dat zo'n operatie eigenlijk tot de lente niet eens kan, Oekraïne vindt juist van wel. De *muddy seasons* zijn ongeschikt, maar de wintermaanden kenmerken zich door bevroren grond en zijn wel zo geschikt voor een manoeuvreoorlog, zeker tegen slecht getrainde Russen. Oekraïne sputtert tegen: jullie Amerikaanse 'deskundigen' hebben blijkbaar nooit aan ons Krimstrand gezonnebaad; in dat deel van ons land bestaat geen winter.

Ik denk dat het niet zozeer de vraag is of Rusland 'recht' heeft op Oekraïne, maar of Rusland en Oekraïne tot een soort vergelijk kunnen komen. Wellicht een soort lease van Sebastopol, dat vervolgens door de Russen niet misbruikt mag worden voor kwalijke operaties met hun Zwarte Zeevloot. Want Navo-vliegtuigen en Oekraïense schepen kunnen die hoe dan ook wel intomen.

In de rubriek Achterwaarts! (de naam is ontleend aan de memoires van journalist Max Nord) kijken bekende en minder bekende mensen terug op episodes uit hun leven.

Heiligschennis

door GUUS GONGGRIJP

Eindelijk begon ik de enorme stapel geërfde foto's, losse en in albums, decennia weggestopt, door te spitten. Voor een familiereünie waar de nog levende neven en nichten met een selectie zouden verschijnen. Misschien wist iemand wie die onbekende figuur op zo'n foto was, dat soort werk. In mijn stapel kwam een Ansichtkaart tevoorschijn waarbij ik niet lang naar de identiteit hoefde te zoeken: die stond er duidelijk op. Het was een foto van Jan van Zutphen met aan de voorkant in handschrift een 'Vriendelijk dank voor Uw goede wensen (...) October 1933'. Aan de achterkant voor mijn grootvader van moederskant 'een handdruk in dank voor zijn immer trouwe vriendschap. Oome Jan'. Gedrukt stond daar ook 'met vrijmoedigheid' een verzoek om donatrice of donateur te worden van Zonnestraal of gastvrijheid te geven aan een Zonnestraalbusje.

Jan van Zutphen was een van de twee voormannen van de Algemeene Nederlandsche Diamantbewerkerbond (ANDB), de vakbond die aan de basis stond van het NVV en de huidige FNV. De ander was Henri Polak. Die twee zagen kans de joodse en de andere, overwegend christelijke diamantbewerker te verenigen tot een spectaculair succesvol geheel. Dat vond ook zijn weerslag in het vakbondgebouw in Amsterdam, de Burcht, een ontwerp van Berlage, met een

klein detail dat je als stempel van Henri Polak kunt zien. Een balk aan het plafond van de vergaderzaal is bont beschilderd, maar een klein stukje is kaal. Dat hoort zo in een joods gebouw zolang de Tempel in Jeruzalem niet is herbouwd.

Het sanatorium Zonnestraal in Hilversum voor tbc-lijdende is het werk van Van Zutphen. Slijpafval als de koperen steeltjes waarin de diamanten werden vastgehouden en stof van de diamanten liet hij inzamelen om, samen met de genoemde collectebusjes, zijn project te realiseren. Met vooruitziende blik voorspelde hij dat tbc uiteindelijk zou verdwijnen, en dus werd Zonnestraal niet voor de eeuwigheid gebouwd. Wat hij niet voorsag, was dat het complex ook nog eens als cultuurhistorisch waardevol zou worden gezien.

Mijn opa was een militante ANDB'er en goed bevriend met de beide voorlieden. Jan van Zutphen kwam dan ook geregeld bij mijn grootouders over de vloer. Jaren geleden was er in het voormalige bondsgedebouwe van de Burcht aan de (thans) Henri Polaklaan een open dag met rondleiding. Wat je noemt een historische plek. Op een gegeven moment zei de rondleider: "En hier was de werkkamer van Jan van Zutphen. U weet toch allemaal wie Jan van Zutphen was?" "Zeker," zei ik, "een vieze-rik." Naar het verontwaardigde gemompel om me heen te oordelen had ik me zojuist schuldig gemaakt

Een zwaar geretoucheerde foto van Jan van Zutphen.

aan een vreselijke heiligschennis, en de rondleider eiste een nadere verklaring. Waarop ik vertelde dat mijn moeder als klein meisje, als Jan van Zutphen op bezoek kwam, bij hem op schoot moest zitten en dat hij dan onder haar rokje zat. De reactie van de rondleider: "Nu u dat zo zegt, wij hebben ook wel dingen gehoord..." En zo ben ik uiteindelijk toch

niet gelyocht. Het meisje op de foto is overigens niet mijn moeder.

Guus Gonggrijp (1949) was docent Duits. Van 1983 tot 1990 was hij in Dresden redacteur van DDR-Revue.

Hegel en de afwas

door TED VIERHOUT

In het afwasmachineloze tijdperk hoorde je van studiegenoten wel eens over fikse ruzies, vooral in kinderrijke gezinnen, over wie de afwasbeurt kreeg. Als enig kind had ik daar weinig last van, want die taak nam mijn moeder zonder meer op zich. Als jonggehuwde zonder veel lust tot koken kon echter een tegenprestatie bij het keukengebeuren niet langer uitblijven. Afwassen, de enige keuze. Maar steevast met knagende onvrede. Toch maar eens raad gevraagd bij Karl, een vriend die al op jonge leeftijd de titel doctor voor z'n naam had staan, en nogal filosofisch bovendien. Een vraagbaak van formaat.

"Wat is het probleem, jongen?" vroeg hij.

"Nou ja, probleem klinkt wat zwaar. Het zit zo: ik sta met zo'n etensbord in m'n handen, droog het na afspoelen rustig af, echt volkomen relaxed hoor, en overweeg vervolgens, ook heel beheerst: zal ik het nu uit het raam sodemieteren?"

"Tja, dat zijn niet bepaald praktische ideeën. Je vraagt me in feite of je die kunt beheersen?"

"Dat zou heel prettig zijn."

"Hegel, de filosoof van wie ik ook niet alles gelezen heb, zegt ergens: vrijheid is inzicht in de noodzakelijkheid." Afwachting keek hij me aan.

"Die noodzakelijkheid is dan de afwas, neem ik aan?"

"Lijkt me ook."

"Vraag is of dat iets oplost."

"Probeer het eens, zou ik zeggen." Dat deed ik.

Al de volgende dag kwam hij langs. "En?"

"Ik kan er kort over zijn. Een bord afdrogend mompel ik hoopvol: vrijheid is inzicht in de noodzakelijkheid. En prompt daarop: zal ik het uit het raam flikkeren?"

"Arme kerel. Een hopeloze zaak. Zelfs Hegel kan jou niet redden."

Het kwam allemaal goed, maar niet zonder een soort voldoening gevende 'natrap'. En wel op school, waar ik toen al leraar was. In 3 havo viel het woord 'afwassen' tijdens een spreekbeurt. "Hebben jullie daar soms moeilijkheden mee?" vroeg ik onnozel. Nou, dat hadden ze. "Een kloteklus," vond er eentje. "Maar dat hoeft het niet te zijn, hoor!" riep ik uit. "O nee? O nee? Hoe dan?" riep de halve klas in koor.

Door te zwijgen liet ik de span-

ning oplopen en ik vervolgde onder doodse stilte: "Kijk, ik woon in Amsterdam. Aan een gracht. Heel mooi, maar ook heel praktisch. Tafel voor het raam. Na het eten schuif ik de vuile borden in één klap het water in."

Overdonderd waren ze. En ikzelf niet minder, toen ik de volgende dag door een woedende rector werd ontboden, die een lawine aan telefoontjes van razende ouders over zich heen had gekregen.

Ted Vierhout (1941) is schrijver, dichter en voormalig docent Nederlands.

Dichters aan huis

door THEO VAN DER WACHT

En vriend vroeg me een keer mee naar een dagje *Dichters aan huis*: Den Haag, herfst 1991. Ik wilde hem niet teleurstellen, maar eerlijk gezegd loop ik niet echt warm voor dichters die uit eigen werk voorlezen, op een enkele na. Van de deelnemerslijst kozen wij er ieder eentje uit. Mijn vriend's eerste keus huisde in een koloniale villa aan de Scheveningeweg. Daar bleken wij zowel de eerste als de enige belangstellenden op die zaterdagochtend. De gastvrouw trakteerde op lekkers, de dichter polste onze opvattingen, gezelligheid verkevelde de tijd, tot dichters plotseling schrik na een blik op de klok. "Nog even een paar gedichten. Eerlijk is eerlijk, jullie hebben er tenslotte voor betaald."

Van die voordracht herinner ik mij geen woord, wel dat het feestelijk was, want voordragen kon deze dichter als de beste. (Nu, dertig jaar later, vermoed ik dat het de oud-politicus Manuel Kneepkens is geweest). Mijn vriend en ik vonden dit geen slecht begin van de dag, wat we vierden met een aangekleed Belgisch bierkje in ons vertrouwde koffiehuis aan de Denneweg.

Tikkeltje rozig gingen we naar het andere adres. Tegenvaller, er hing een bordje 'vol' aan de deur. Verderop was een alternatief, wel kantieboord: een overvolle pijpenla, maar bij het raam in de serre was nog plek. "Amazones," fluisterde vriend, wij bleken de enige mannen in dit gezelschap. Op het tweezitsbankje voor ons schoof een tenger vrouwtje heen en weer. "Heren," sprak ze half omkijkend, "kom alstublieft wat naar voren, want ik ga zo beginnen met voorlezen."

Op het moment dat ze haar bundel open-sloeg, dwarrelden er losse blaadjes in het rond. Bukkend raapten wij samen de boel bij elkaar. "Dank u," lachte ze. "Zo raakt een mens zijn handschriftjes nog eens kwijt." Nu had ik onlangs in de bibliotheek uit dit boekje met zijn lila omslag wat gedichten zitten lezen. "Is dit nog in de boekhandel verkrijgbaar?" flapte ik eruit. Om die opmerking moest ze hartelijk lachen. "Ach mijnheer, mijn uitgever, de heer Johan Polak, is er bijna failliet aan gegaan; dozenvol heeft hij nog staan, zijn zolder bezwijkt bijna onder die last."

Ik was gerustgesteld, maar nu kwam vriend in het geweer, die haar zo nodig moest verklap-

pen dat deze Theo hier ook best aardige gedichten schreef. En toen zat ik klem, want de dichteres duwde me spontaan een visitekaartje in de hand; ik moest haar maar eens gauw iets laten lezen. Een vriendelijk gebaar, een uitnodiging zelfs. Maar voor ik daar op aandrang van mijn vriend ooit toe besloot, had onze dichteres, Christine D'haen, nog in de loop van datzelfde jaar de Grote Prijs der Nederlandse letteren uit koninklijke handen mogen ontvangen. Tsja, wat zou ik doen?

Ik 1993 waagde ik de stap: ik zond een paar gedichten naar Chr. D'haen. Resultaat was dat zij me na een korte briefwisseling introduceerde bij de tijdschriften *De Revisor* en *Yang*. Bij de *De Revisor* raakte mijn inzending zoek. Bij *Yang* ging het beter.

Theo van der Wacht (1935) was onder andere stuurman op de grote vaart, werkzaam op personeelsgebied en dichter.

Puriteinse gewoonten

door AMMETJE SCHOOK

Op oudejaarsavond ging ik, voordat het vuurwerk-geweld zou losbarsten, nog even naar buiten. Lopend langs de kade begreep ik al snel dat het vuurwerkverbod in Amsterdam niet gehandhaafd zou worden. Van alle kanten kwamen harde knallen en zag je vuurpijlen in de lucht uiteenspatten. Bij de steiger die 's zomers veel zwemmers trekt, stond een man zich af te drogen en aan te kleden. Hij had zojuist gezwommen in het, naar ik aannam, ijskoude water. We raakten aan de praat en hij vertelde dat hij iedere avond een duik nam. Het leek mij een gewaagde onderneming bij een watertemperatuur van zo'n acht graden, maar hij vond dat juist verfrissend. We wisselden nog wat buurtnieuwts uit, waarna onze wegen zich scheidde.

Nog wat namijmerend over zwemmen in ijskoud water zag ik ineens mijn grootvader voor me. Ook hij had enkele puriteinse gewoonten, wat mede voortkwam uit het feit dat hij in zijn huis nogal wat zaken niet op orde had. Bijvoorbeeld zijn zelf geconstrueerde 'centrale verwarming', die het nogal eens liet afweten. Ook huishoudelijke apparaten die hij voor mijn grootmoeder ontwierp en maakte, brachten haar vaak niet het gemak dat hij haar had voorgespiegeld. Op hun wc/badkamer ontbrak eveneens het een en ander. De wc leek een echte wc, maar dat was schijn. Het w-deel was niet aangesloten, waardoor dat deel niet

Pen & ecoline inkt, afmeting: 16,5 cm x 24 cm.

werkte. Doorgespoeld werd er met een emmer water die naast de wc-pot stond. Ook ontbraken een bad en een douche. Eigenlijk bestond de badkamer alleen uit een wc-wonder w, een emmer water, een witte

emajillen wasbak en een handdoekenrekje. Tandpoetsen deden ze in de keuken.

Na veel aandringen van mijn grootmoeder besloot mijn grootvader een douche aan te leggen. Zoals

te verwachten was deed hij dat op een geheel eigen wijze, gebruikmakend van een regenton, een douche-kop, een kraantje en een stuk pijpleiding. Voorzien van het benodigde gereedschap begon hij aan de klus. Niet zoals mijn grootmoeder gehoopt had in de badkamer, maar in de buitenlucht. De regenton werd in de dakgoot gemonteerd. Door een gat dat hij in de dakgoot had geboord, bevestigde hij op ingenieuze wijze aan de regenton een stuk pijp, waaraan hij de douche-kop en het kraantje had gesoldeerd. Na enige dagen gevaarlijk balanceren op een ladder was hij tevreden over het resultaat. Nu was het wachten op een paar fikse regenbuien. De regen kwam en met de regenton vol water werd de douche uitgeteerd. De nieuwe schepping werkte, en hij was tevreden.

Mijn grootmoeder was een stuk minder blij met de nieuwe aanwinst. Zij zag zichzelf niet poedelnaakt in de achtertuin in weer en wind onder deze koudwaterdouche staan. Mijn grootvader daarentegen vond dit totaal geen probleem en maakte er dan ook het hele jaar door gebruik van.

Misschien is het een idee, een dergelijke douche in dit tijdperk van vijf minuten douchen.

Ammetje Schook (1946) is beeldend kunstenaar.

‘Wat een geluk dat ik geen Duitser ben!’

Das kleine Groszmuseum, een charmant verbouwd tankstation uit de jaren vijftig in de Berlijnse wijk Schöneberg, is echt klein. Meer dan zestig mensen mogen er niet tegelijkertijd in. Die zien werk uit de nalatenschap van de Duitse tekenaar en schilder George Grosz.

door JOS BOURS

Hier in de buurt van de Nollendorfplatz heeft hij gewoond en zijn woedende, compromisloze tekeningen en schilderijen gemaakt, Georg Ehrenfried Groß. Maar zo wilde hij niet genoemd worden. Veel te Duits. En Duits zijn, dat was volgens hem ‘smakeloos zijn, dom, lelijk, dik en stijf, op je veertigste geen ladder meer op kunnen, slecht gekleed zijn, een reactionair zijn van het ergste soort, een kans van een op honderd hebben dat jij misschien diegene bent die zijn héle lijf wast. Wat een geluk dat ik geen Duitser ben!’

Nee, dan ‘George Grosz’. Graag op z’n Engels uit te spreken. Een provocatie in het Duitsland van toen, dat alles wat Engels was haatte. Maar provoceren was zijn lust en leven.

Wie meer wil weten over dit vat vol tegenstrijdigheden, reppe zich naar de Bülowstrasse 18. Daar loopt tot 30 maart een tentoonstelling over de reis, die de (toen nog communistische) kunstenaar in 1922 naar Rusland maakte, vijf jaar na de bolsjewistische revolutie. Door die reis zou hij van zijn geloof zijn gevallen.

Als soldaat belandt Grosz in een inrichting en wordt hij ‘dauernd kriegsunbrauchbar’ verklaard

Op de benedenverdieping zijn vooral werken uit zijn jeugd te zien. Groß wordt geboren in 1893 en groeit op in het dorpje Stolp bij Danzig. Hij is acht jaar als zijn vader sterft. Zijn moeder verhuist met hem en twee zusjes naar Berlijn. *Eine ganz andere Welt.* ‘Alles was me zo vreemd daar en zo nieuw. Ik weet nog dat ik op het schoolplein stond te dagdromen, toen ik plotseeling een flinke duw in de rug kreeg van een voorbijrennende jongen. Ik viel wat je noemt plat op mijn bek. Ik verstijfde van haat en woede, maar op de een of andere manier slikte ik het zonder te mopperen – heel vreemd! Die ervaring met achterbaksheid heeft me gevormd en me mijn hele leven achtervolgd.’

Als vijftienjarige gymnasiast krijgt hij – heel normaal in die tijd in Duitsland – een draai om de oren van een leraar, maar die betaalt hij met gelijke munt terug. *Unerhört!* Hij wordt van school getrap. Geen probleem. Nu kan hij eindelijk *Witzblattzeichner* worden en moppenblaadjes tekenen, net als Wilhelm Busch van *Max und Moritz*.

Hij heeft snel succes met zijn tekeningen. Maar dan komt de Eerste Wereldoorlog. Als soldaat belandt hij in een inrichting voor geesteszieken en wordt hij *dauernd kriegsunbrauchbar* verklaard. Hij hoeft dus niet naar het front, maar weet wél van dichtbij wat oorlog is. En Duits

militarisme. Met de getekende moppenblaadjes-humor is het nu gedaan. Hij radicaliseert.

Als in 1918 honderdduizenden arbeiders gewelddoos de keizer verdrijven en ingrijpende veranderingen eisen, wordt hij lid van de communistische partij, de KPD. Hij ziet hoe uiterst gewelddadige vrijkorpsen in 1919 met bruto geweld de revolutie neerslaan. Op verzoek van de sociaaldemocratische regering. Dat radicaliseert hem nog meer. ‘Alle kunst die geen wapen is in de politieke strijd, is zinloos. Mijn kunst moet geweer en sabel zijn.’

Ook de Berlijnse dadagroep waar hij bij hoort, radicaliseert. Deze kunstenaars willen de hele wereld op z’n kop zetten. Ze verklaren nadrukkelijk aan de kant van ‘het revolutionaire proletariaat’ te staan. Maar eigenlijk zijn het anarchistische nihilisten die de *gubürgerliche* wereld, *das Deutschland* en de Duitse heilige kunst agressief provoceren en ondermijnen.

‘Ons dadaïsme was een reactie op de ivoren-torenachtige heilige kunst, die over kubussen en gotiek nadacht, terwijl de veldheren met bloed schilderden. Wij hielden bijeenkomsten waar we voor een paar mark niets anders deden dan mensen de waarheid vertellen. Door ze te beledigen. We zeiden: “Jij ouwe klootzak daar, ja, jij daar met de paraplu, jij stomme ezel!” of “Niet lachen, *Hornochs!*!” Als iemand dat niet pikte, riepen we, net als in het leger: Bek houwen of je krijgt je kont vol!’

Naast deze strapatsen tekent hij als een razende, gedreven door een innerlijke, koortsachtige woede. Zijn absurdistische kunstuitingen spiegelen de absurditeit van het naoorlogse, desintegrerende Duitsland. In zijn werk pakt hij vooral de cynische zelfgenoegzame *Spiesser* aan, de oorlogswinstmaker die onverschillig voor de ellende en hongersnood van miljoenen, zelfingenomen voor de poort van zijn fabriek staat.

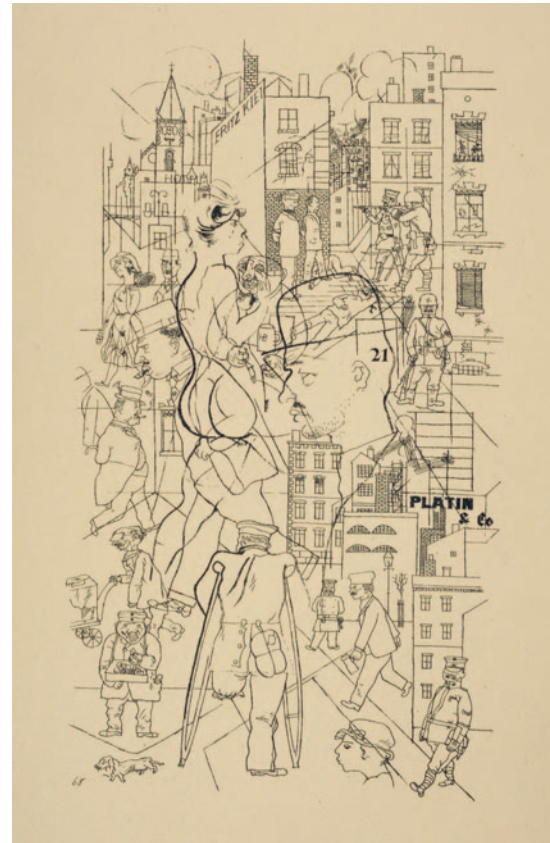
Op de tentoonstelling is een voorbeeld van die zelfgenoegzame, brutale arrogantie te zien. Deze volgevreten vetnek, met zijn sigaar op een veelbetekenende plaats, eert hij met een citaat uit *Die Räuber* van Schiller: *‘Ich will alles um mich her ausrotten, was mich einschränkt, daß ich nicht Herr bin.’* (Alles om me heen wil ik kapotmaken, alles wat me hindert om heer en meester te zijn.)

Grosz’ tekeningen maken hem beroemd. En berucht bij kerk en justitie. Meer dan eens worden hij en zijn uitgever Wieland Herzfelde van het Malik Verlag gedaagd en veroordeeld tot forse geldboetes. Hij wordt zelfs met de dood bedreigd. Een officier probeert hem in een restaurant neer te schieten, maar treft een kelner.

Querschnitt 1920

Grosz schaft een pistool aan. Maar het echte wapen vormen zijn tekeningen. Ze lijken op het eerste gezicht primitief, maar ze zijn origineel en authentiek. En hij is een meester in het verdichten van een wirwar aan desintegrerende bewegingen binnen een compositie. Zoals in de tekening *Querschnitt* uit 1920.

Tussen hoge gebouwen lopen in zichzelf gekeerde, vereenzame individuen zonder samenhang. Restjes revolutionairen worden door soldaten opgeruimd. Oorlogsinvaliden worden genegeerd door zelfvoldane burgermannen. En

Querschnitt, 1920.

dan, heel opvallend, buitenproportioneel en provocerend getekend: een *unfreundliche* vrouw. Is het een prostituee? Haar naakte lijf grenst aan het hoofd van een somber ogende in zichzelf gekeerde man. Is dat soms de kunstenaar zelf? Agressief afgebeelde, vaak naakte vrouwen zijn bij Grosz niet uitzonderlijk. Je treft in zijn tekeningen en schilderijen zelden een ‘gewone’ vrouw aan. Het zijn bijna altijd hoeren, vilein en zich zeer bewust van de zwakke plekken van mannen.

Bibergeil, pedantische Liebeslied 1919

Op de tentoonstelling hangt ook zo’n werk. Hij maakt het in 1919 als omslag voor de bundel *Bibergeil, pedantische Liebeslieder* (Bevergeil, pedante liefdesliedjes) van Edgar Firm. Het is duidelijk wie hier de baas is en waarom.

Wat wil hij hiermee vertellen? Beeldt hij vooral zijn losgeslagen tijd af of laat dit ook iets zien van zijn eigen mannelijke verwarring? Want de tijden zijn veranderd. De naoorlogse ‘nieuwe vrouw’ laat zich tijdens het Duitse interbellum niet meer terugdringen in haar traditionele *Kinder-Küche-Kirche*-rol. Ze manifesteert zich ook in het openbare leven. Ze kleedt zich volgens de nieuwe, wufte mode, die haar benen vrij laat. De Duitse man heeft de oorlog verloren, de Duitse vrouw lijkt de winnaar te zijn. En wat is het ontwrichtende gevolg daarvan? *Die verdammte Weiber* weten hun plaats niet meer!

Bruut geweld tegen vrouwen fascineert Grosz. Hij laat een foto van zichzelf maken als Jack the Ripper, die op het punt staat zijn vrouw Eva aan het mes te rijden. En hij tekent lustmoorden. De mannelijke dader vergriipt zich op uiterst brute wijze aan het vrouwelijke slachtoffer, dat als een naakt, geschonden en nog bloe-

Bibergeil, pedantische Liebeslieder, 1919.

dend lijk is overgeleverd aan de ogen van de toeschouwer.

Ook die tekeningen brengen hem voor het gerecht. En als de rechter hem vraagt of dit kunst is of obsessief onfatsoen, antwoordt Grosz: “Dat weet ik niet. Laat ik het zo zeggen: ik vind het kunst.”

Het museum laat dit aspect verder onbesproken, en dat is jammer. Want Grosz is niet de enige jonge kunstenaar die destijds geweldsfantasieën tegenover vrouwen verbeeldt. Schilders als Otto Dix, Oscar Kokoschka en schrijvers als Bertolt Brecht doen hetzelfde. En ook bij het Bauhaus mogen de meisjes niet het echte werk samen met de mannen doen; ze worden verbannen naar de weverij.

Linkse Duitse kunstenaars zijn toch ook vooral Duitse mannen. En bevrijding van de vrouw staat niet hoog op hun artistieke en mentale lijstje. Nee, dan de politieke ontwikkelingen in communistisch Rusland, die zijn pas echt belangrijk!

Ruslandreis

In Berlijn worden die ontwikkelingen op de voet gevolgd. De berichten zijn nogal verwarrend. Lenin knoopt banden aan met Duitse industriëlen! De Duitse firma Junkers tekent een contract met Moskou over de levering van driehonderd legervliegtuigen.

Is dat geen verraad aan de leer?

Er sijpelen ook berichten door over wat er gebeurt met politieke tegenstanders. Vijftig mannen van de partij Sociaal Revolutionairen worden gearresteerd en ter dood veroordeeld. Het is in Moskou het gesprek van de dag. Trotski, de machtigste man na Lenin, bewerkstelligt dat het vonnis wordt omgezet in gijzelneming. Na internationale protesten worden het vijf jaar gevangenschap.

Gaat het wel de goede kant op daar?

Grosz wil het met eigen ogen zien. Hij kan mee met de leiding van de KPD als speciale gast bij de vijfde verjaardag van de Russische revolutie. Wie weet liggen daar kansen voor

Revolution, 1925.

hem. De communistische Deense schrijver Martin Andersen Nexø is zijn reisgenoot. Samen zullen ze een geïllustreerd verhalenverslag maken: Nexø de tekst, Grosz de tekeningen.

Denk niet dat de in Rusland totaal onbekende Grosz in een eerste klas treinwagon naar Moskou reist. Op 12 augustus 1922 vertrekt hij naar Noorwegen met zeventig tekeningen op zak en veel Engelse pijptabak. Daar moet een

Nexø ziet vooral wat hij wil zien. Grosz heeft een opener blik. En ziet niet veel goeds.

Russisch schip Nexø en hem komen ophalen, maar dat schip komt niet. Een visser brengt hen begin september illegaal naar Moermansk. Bij aankomst worden ze gearresteerd, verdacht van spionage. Na twee dagen krijgen ze hun paspoort terug. En trekken ze per trein Rusland in.

Nexø ziet vooral wat hij wil zien. Grosz heeft een opener blik. En ziet niet veel goeds. De bevolking heeft honger. Willekeur en bureaucratie alom. In Karelië ziet hij dwangarbeiders. Van constructivistische kunstenaars hoort hij verhalen over dwangarbeiders in Siberië. En de sarcastische opmerking van schrijver Jevgeni Zamjatin ontgaat hem niet: ‘Wij houden zo intens van onze schrijvers dat we ze zelfs naar het buitenland exporteren.’

Kameraad Nexø wil dit allemaal niet zien en horen. Misschien zijn dat wel allemaal contrarevolutionaire verhalen. Wat is waarheid? “Waarheid, mijn beste Martin,” antwoordt Grosz, “is volgens Lenin een burgerlijk vooroordeel. Voor een gelovige kameraad telt waarheid dus niet.”

In november worden ze aan Lenin voorgesteld. Grosz is niet enthousiast; Lenin is klein en met zijn verzorgde kinbaardje lijkt hij op de apotheker van Stolp, het plaatsje uit zijn kinder-tijd. Hij ziet dat de ernstig zieke communisti-

Hunger, 1924.

sche leider de draad van zijn verhaal steeds kwijtraakt en voortdurend gesouffleerd moet worden. Dat lijkt precies op de spraakstoornis van een van zijn tantes, die een hersentumor heeft. Hij geeft Trotski een boek met tekeningen cadeau. Maar die vindt het niks: “U bent eerder cynisch dan revolutionair.” Gelukkig krijgt hij van de partijkrant *Pravda* wél aandacht. In het nummer van 3 december staat een artikel met de nodige tekeningen.

Hunger 1924

Half december keert hij terug uit het arbeidersparadijs met een voedselvergiftiging. Van het geplande boek komt niets. En van de KPD wil hij nu geen lid meer zijn. Hij heeft genoeg gezien. Toch blijft hij propaganda-tekeningen maken voor die partij. ‘De splinter die destijds in mijn ogen zat, waarmee ik de westerse kapitalistische landen zag, raakte ik ook in Rusland niet kwijt.’

Opvallend is dat zijn afbeeldingen van kapitalisten veel gevarieerder en gedetailleerder zijn dan de stereotype manier waarop hij ‘het proletariaat’ tekent.

Per toeval ontsnapt hij in 1933 aan de nazi’s, die aan de macht zijn gekomen. Hij gaat naar de VS en daar wordt alles anders. In Amerika wordt hij antimodernist. Hij distantieert zich van zijn kunst van toen: allemaal waardeloos! ‘Mijn tekeningen waren karikaturen van een onjuiste, kromme, vanuit de pseudowetenschappelijke gezichtspunten van het marxisme en het freudianisme waargenomen en geïnterpreteerde wereld. Als de Duitsers het niet hadden verbrand, had ik het zelf wel op een hoop gegooid en er een lucifer bij gehouden.’

In 1937 organiseren de nazi’s in München de tentoonstelling *Entartete Kunst*. Daar wordt werk getoond van ‘decadente joods-bolsjewistische kunstenaars, als uiting van morele en artistieke degeneratie’, aldus Joseph Goebbels. Er hangt ook werk van Grosz. Hij zou de minachtende teksten er zelf bij hebben kunnen leveren.

Animal Farm, de opera

De satire van George Orwell uit 1945 op het Russische communisme is twee keer verfilmd: in 1954 en 1999. In maart beleeft *Animal Farm* als opera bij De Nationale Opera in Amsterdam zijn wereldpremière. Daarna wordt het werk van componist Alexander Raskatov uitgevoerd in Wenen, Helsinki en Palermo.

door KASPER JANSEN

Eeuwig leed treft het Russische volk. Het werd geknecht onder de tsaren, de *bojaren* (feodale aristocraten) en de *strelitzen* (gardesoldaten) die we zien in de iconische Russische oeropera *Boris Godoenov* van Modeste Moes-sorgski. Het verhaal van Alexander Poesjkin over de machtsstrijd in de Tijd der Troebelen rond 1600 toont het Russische volk als onmachtig slachtoffer van hogere machten. Het moet de kroning toejuichen van Boris, die de tsarewitsj heeft vermoord en onder valse voorwendselen tsaar wordt. Uiteindelijk dwaalt het volk in totale lethargische verwarring doelloos rond in het besneeuwde woud van Kromy. De simpelaar Joerodivi, de onaantastbare heilige dwaas, vertolkt de onverdraaglijke waarheid en heft een kermend klaaglied aan: "Vloei, bittere tranen, vloei, vloei." In de twintigste eeuw was het Russische volk het slachtoffer van revoluties (februari en oktober 1917) en de daaropvolgende machtsstrijd en burgeroorlog met ten slotte Lenin en Stalin als overwinnaars. Vanaf 1922 was Rusland een communistische eenheidsstaat.

De roman *Animal Farm* ('Boerderij der dieren') van George Orwell is de beroemdste satire op de communistische heilstaat. De dieren op een boerderij beginnen een revolutie, verbannen de boer en voeren zelfbestuur in. De varkens onder leiding van oppervarken Napoleon breiden geleidelijk aan hun macht uit en dwingen met hun dictatuur de andere dieren tot slavenarbeid. Ze gaan op twee poten lopen – "Vier poten goed, twee poten beter!" – en lijken steeds meer op de mensen die ze vroeger verfoeiden.

In het allegorische boek staan de varkens voor de Sovjetleiders. Old Major is Karl Marx, die in zijn dromen de Revolutie voorzag, maar die zelf niet meer meemaakte. Ook Lenin is herkenbaar. Trotski en Molotov zien we als andere varkens. Napoleon staat uiteraard voor Stalin. Alexander Raskatov, de componist van de nieuwe opera *Animal Farm*, heeft een merkwaardige relatie met hem. Hij werd in Moskou geboren op 9 maart 1953, de dag waarop Stalin werd begraven. Op de dag van diens dood, 5 maart, waren talloze ontzette en radeloze Russen opgetrokken naar de Zuilenzaal waar 'vaderlijke' Stalin was opgebaard. Zo groot was de chaotische drukte in de straten van Moskou, dat duizenden rouwende Russen werden vertrapt en doodgedrukt.

Raskatovs vader, die in een ziekenhuis werkte, zag daar honderden mismaakte lijken. Het is hem later vele malen verteld. Van zijn grootvader, die werd gearresteerd en acht jaar in een kamp in de Goelag Archipel zat, hoorde Raskatov uit de eerste hand soortgelijke gruwelverhalen als waarover Alexander Solzjenitsin later uit eigen ervaring zou schrij-

ven. De status van Stalin wisselde na zijn dood. Partijleider Nikita Chroestjov, die voor de Grote Vaderlandse Oorlog in het tijdperk van de Grote Zuiveringen in opdracht van Stalin meer dan 50.000 executies uitvoerde, nam in 1956 stelling tegen de persoonsverheerlijking rondom hem. Solzjenitsin werd uiteindelijk zijn staatsburgerschap ontnomen, maar dat werd ook weer ongedaan gemaakt, zodat hij uit de VS kon terugkeren naar Rusland. In 2007 eerde Poetin hem met de Staatsprijs van de Russische Federatie, die hij wegens zijn zwakke gezondheid thuis kreeg uitgereikt. Inmiddels is Stalin voor velen weer alleszins respectabel.

De Nationale (voorheen Nederlandse) Opera heeft in de afgelopen decennia een opmerkelijke

Napoleon. Kostuumontwerpen van Klaus Bruns.

en soms schokkende reeks voorstellingen gegeven over dat eeuwige Russische leed. De Oost-Duitse regisseur Harry Kupfer kwam in 1987 en 1989 met een encensering van Boris Godoenov die het geweld in Rusland genadeloos toonde. De voorstelling van Kupfer was sinister en desolaat: een nimmer eindigende machtsstrijd tussen tsaar, kerkelijke en wereldlijke autoriteiten met het volk als slachtoffer, meedogenloos afgetuigd door leger en politie en onder het communisme gewoon voortgezet. Willy Decker kwam in 2001 met een totaal andere interpretatie: hij presenteerde Boris als een individu in een psychologische tragedie, een tsaar die ten onrechte op de troon zit en wordt achtervolgd door zijn moord op de rechtmatige kroonprins.

Het ook internationaal opzienbarendst was in 1992 *Life with an Idiot* van componist Alfred Schnittke, 'de eerste en de laatste Sovjet-opera'. De idioot in het verhaal van Viktor Jerovejev over de zwanenzang van de Sovjet-Unie heet Vova, maar het is natuurlijk Lenin zelf, de personificatie van de Sovjet-Unie. De opera was zo Russisch, grotesk, absurd en speels tegelijk, dat een westerling er alleen maar met grote verbazing naar kon kijken en luisteren. De muziek van Schnittke was een epaterende cavalcade van alle mogelijke stijlcitaten. Overrompelend en overdadig was de encensering van de tachtigjarige Boris Prokrovski van het Moskou Bolsjoi theater. Beatrix en Claus zaten bij de wereldpremière in de zaal.

'Ik' kijkt terug op zijn leven, hij is getrouwd met 'een nieuwe en zeer genietbare vrouw die Proust leest'. Het echtpaar heeft om onduidelijke reden voor straf een idioot in huis, die niets anders kan zeggen dan 'ech' en hen terroriseert. Zij pasten zich aan hem aan en kregen, de een na de ander, een verhouding met Vova. Ten slotte knipte Vova het hoofd van de vrouw af met een heggenschaar uit de DDR en belandde Ik in het gekkenhuis waaruit hij Vova had opgehaald. Ik, zijn vrouw en Vova zingen nog het treurige lied *De zwanenzang van mijn revolutie* over het eeuwige Russische berkenboompje. De totale inertie herinnert aan het wrange slot van *Boris Godoenov*.

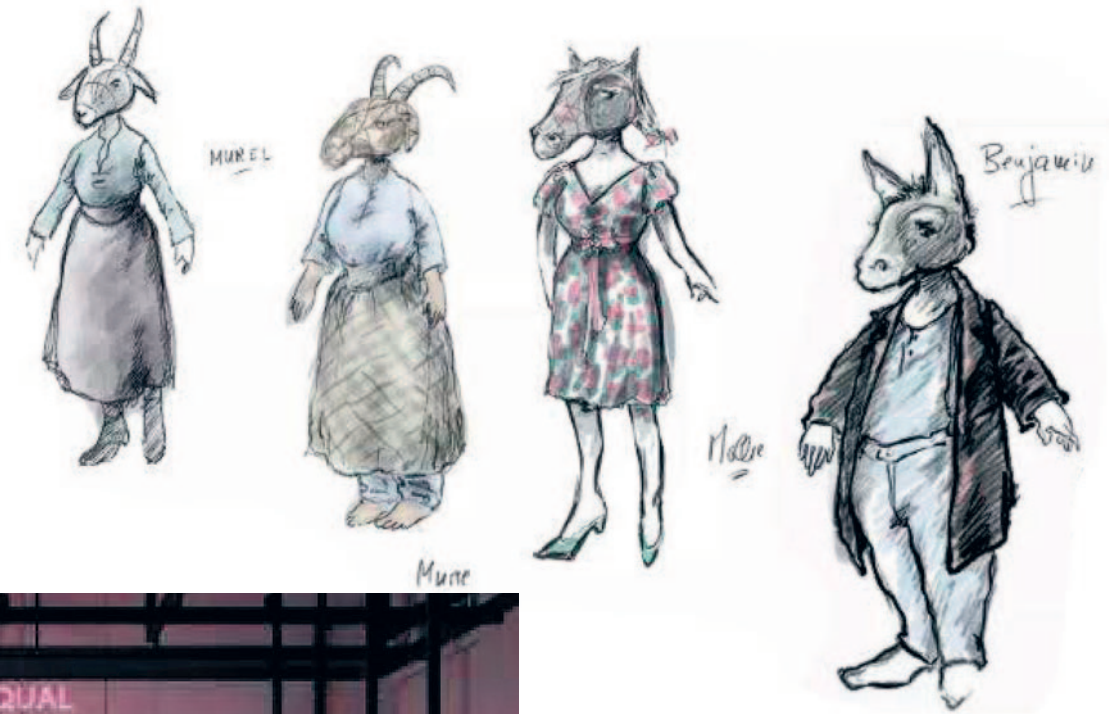
Life with an Idiot was een groot succes, niet in de laatste plaats omdat het werd gedirigeerd door de wereldberoemde cellist en dirigent Mstislav Rostropovitsj, die samen met zijn echtgenote, de befaamde sopraan Galina Visjnevskaja, een soortgelijke wisselvallige behandeling onderging tijdens het Sovjet-regime als Solzjenitsin. Maar de wereldpremière had natuurlijk niet in Amsterdam in een zaal vol laat-kapitalisten moeten plaatsvinden, maar in Moskou voor een ex-Sovjetpubliek. De gangpaden van het theater als gekkenhuis stonden vol met debielen en het leek de verwezenlijking van de utopie 'Idioten aller landen, verenigt u'.

Het gaf wel te denken dat een aantal dissidente Russen hier afscheid nam van de *Internationale* en niet langer de verworpenen der aarde wilden zijn, terwijl een maand eerder in Nijmegen de PvdA na het kiezen van nieuwe voorzitters (Felix Rottenberg en Ruud Vreeman) dat sentiment weer propageerde met het zingen van de *Internationale*. In de door Henriëtte Roland Holst vertaalde tekst (1899) luidt het onder andere: 'De staat verdrukt, de wet is leugen.'

De voorstelling van *Animal Farm* van

Alexander Raskatov sluit aan op *Life with an Idiot* van Alfred Schnittke. Ook Raskatov is een dissidente Russische componist met een hoogst aantrekkelijke veelzijdigheid aan stijlen. In december maakte hij bij het Koninklijk Concertgebouworkest onder leiding van Klaus Mäkelä nog veel furore met zijn nieuwe hoboconcert *Time's River*, dat hij in opdracht componeerde voor de extreem virtuoze eerste KCO-hoboïst Alexei Ogrintsjoek.

In 2010 had Raskatov in Amsterdam een overweldigend succes met een bijzonder speelse

Scènes uit *Animal Farm*.

voorstelling van zijn absurdistische opera *A Dog's Heart*, naar *Hondenhart* (1925) van de arts Mikhail Boelgakov. Raskatov begint zijn opera bij het slot van *Boris Godoenov*: tijdens een sneeuwstorm wordt de zielige hond Sjarik door professor Filippovitsj meegenomen naar zijn huis. Daar wordt hij met de testikels en hypofyse van een pas gestorven musicus omgebouwd tot de man Sjarikov, die uitgroeit tot een fanaticus met allerlei marxistisch-leninistische teksten die zich gedraagt als een wanstaltig beest. Hij terroriseert het professorale huishouden en werkt zich in de maatschappij op tot gemeentelijke chef-kattenmepper.

In *A Dog's Heart* liepen de verschijnselen dier en mens in elkaar over in een beestachtige wereld. Het ging Raskatov niet eens meer om de voormalige Sovjet-Unie. Het Rusland van na de val van het IJzeren Gordijn leek met zijn miljardairs en oligarchen verrassend sterk op het ouderwetse kapitalisme. En zo lijkt het Rusland van president Vladimir Poetin, vaak betiteld als een tsaar vanwege zijn persoonlijke hang naar opzichtige luxe en zijn eeuwige presidentschap, op een ouderwetse landveroveraar. Hij wil terug naar de oude landkaarten met de Krim en Oekraïne binnen de voormalige Sovjet-sfeer.

Raskatov, die zichzelf geen politiek componist vindt, kan uiteraard niet heen om de actuele toestand met de Russische invasie in Oekraïne. Maar *Animal Farm* als opera is vooral een muziek-theatrale bewerking van het boek van George Orwell. De opera kwam tot stand op initiatief van de Italiaanse regisseur Damiano Michieletto, die de voorstelling ook encenseert. Raskatov was niet tevreden met de eerste versie van het libretto van Ian Burton en ook niet met diens latere wijzigingen. Dus bewerkte hij zelf alsnog de tekst van het treffende verhaal over de vrijheidsstrijd die uitloopt op tirannie. Orwell verwoordde dat zo kernachtig dat het, dankzij de talloze mogelijkheden tot variaties, een van de beroemdste zegswijzen uit de wereldliteratuur werd: 'Alle dieren zijn gelijk, maar sommige dieren zijn meer gelijk dan andere.'

Animal Farm door De Nationale Opera en Ned. Kamerorkest o.l.v. Bassem Akiki in het Opera Forward Festival. Regie: Damiano Michieletto. Nationale Opera & Ballet Amsterdam, 2-16 maart.

Stalin was niets kwalijk te nemen

Ten tijde van Vladimir Iljitsj Lenin was het al zaak duidelijk te maken hoe goed de leider het met kinderen kon vinden. Waarom? In een doorwrocht artikel citeert Catriona Kelly Lenins strijdmakker Lev Trotski: 'Een revolutie verdient die naam niet als ze niet de grootste mogelijke zorg voor de kinderen heeft.' Voor hen in de eerste plaats was de revolutie bedoeld. En omdat de liefde niet van één kant kan komen en moeilijke vragen beter achterwege kunnen blijven, was het dus zaak dat de jeugd een diepe liefde voor de voorlieden werd bijgebracht. Daarbij: de Sovjet-Unie was een jonge staat, identificatie met de jonge generatie lag voor de hand.

Onder Lenin ging dat vaak nog speels. In een nummer van de *Pionerskaya Pravda* uit 1925 schreef een zekere Alexander Podvoisky over een bezoek van scholieren aan Lenin. Die was veel kleiner dan Podvoisky had gedacht, en ook verzon Lenin uitvluchten om een einde aan de ontmoeting te maken; hij had wel wat beters te doen. Er verschenen ook teksten waarin Lenin werd gevraagd naar zijn fouten in zijn kindertijd.

Tien jaar later zou dit volstrekt onmogelijk zijn. Stalin? Kleiner dan verwacht? Uitvluch-

Zelfs de kleinste koters schonken bloemen. Rechts onder: Gelya Markizova. Daarnaast: Pavlik Morozov.

ten? Fouten? Kindertekeningen van Stalin mochten niet meer worden verspreid. Men zou kunnen denken dat hij er echt zo uitzag; het portretten moest worden overgelaten aan socialistisch-realistische kunstenaars.

Stalin werd een held en hoeder bij wie Jezus bleekjes afstak. De volgens kenners helemaal niet beroerde auteur Lev Kvitko schreef een vers, in de mond geleegd van een zoon en opgezegd voor zijn moeder. De jongen vertelt hoe hij tijdens een boswandeling werd belaagd door een roedel wolven: 'Nu zouden ze me aan stukken scheuren! Mam, mam, mama, mijn liefje, kom hier! Maar Stalin hoorde dat ik in dodelijk gevaar verkeerde, dus stuurde hij een tank. En ik rolde het bospad af.'

Er waren ook kinderhelden. Beroemd tot vandaag de dag is het pioniertje Pavlik Morozov van dertien, die in 1931 zijn vader verraden zou hebben als hulpverlener van koelakken (uitbuitende boeren). "Ik beschuldig u niet als zoon,

ПАВЛИК МОРОЗОВ

maar als pionier," moet hij hebben gezegd. Een jaar later werd hij vermoord, uiteraard door koelakken. Verhalen, films, toneelstukken en vooral veel standbeelden. Pas in de jaren tachtig viel Morozov van zijn voetstuk, hoewel er een paar beelden resten. Het museum in zijn geboortehuis in Gerasimovka bestaat nog volgens *Tripadvisor*. Het verhaal over hem wordt daar naar verluidt ernstig bijgesteld.

Heldin met beperktere verdienste: Gelya Markizova. Op een bijeenkomst mocht ze Stalin bloemen aanbieden. De foto daarvan verscheen in alle dagbladen, gestileerde versies ervan waren overal te zien. Ze wist niet wat haar overkwam. Ze vertelt haar verhaal in de aflevering *De dood van Stalin van Andere Tijden*, nog op internet te zien. Haar vader, een hoge landbouwcommissaris, vond onder Stalin de dood. Tekennend: de familie kon zich onmogelijk voorstellen dat Stalin zelf hiervan wist.

Ook in die aflevering van *Andere Tijden*:

zonen van trouwe partijleden die ter dood waren gebracht. De scholieren namen destijds Stalin niets kwalijk. Vitali Volf had het gevoel dat het gewoon zijn lot was, 'dat mijn ouders en ook ik terecht kwamen in Stalins vleesmolens'. Waar gehakt wordt, vallen spaanders. De ander, J. Kim, zong na de executie van zijn vader de lofliedjes op Stalin gewoon door. Een gespletten bewustzijn, stelde hij later vast.

Conclusie, valt te vrezen: Bij zoveel getamboereer in een maatschappij die zo verstoken is van andere informatie, werd de Stalinmythe oprecht geloofd. Het verdriet bij zijn dood in 1953 hoefde niet geregisseerd te worden.

PAUL ARNOLDUSSEN

Catriona Kelly: *Riding the Magic Carpet: Children and Leader Cult in the Stalin Era*. In *The Slavic and East European Journal*, Vol. 49, No. 2.

Ruim tweeënhalfjaar is het huis van *Argus*-columnist Mijke Pol doelwit van vandalen die er allerlei etenswaar tegenaan gooien. Het maakt een ongekende agressie in haar los. Wanneer haar huis in Den Bosch in de verkoop gaat, is ze vastbesloten de daders te vinden.

Ik heb net onze twee dochters op bed gelegd wanneer de eerste harde klap klinkt. Over het voorraam druip een rauw ei. Ik ren naar buiten en hoor het geratel van een fiets. Gevolgd door: "Hij zat erop hè!" Wanneer ik de poort opentrek, zie ik niemand meer. Ik weet dat het geen zin heeft om erachteraan te rennen. Ik zal hoogstens zien wat ik de afgelopen tweeënhalf jaar ook gezien heb: de achterkanten van drie of vier tienerjongens die er razendsnel vandoor gaan.

Binnen zie ik op de beeldbabyfoon dat de meisjes nog wakker zijn. Soms horen ze de klap. Dan vragen ze de volgende ochtend: "Er waren zeker weer eigooiers?"

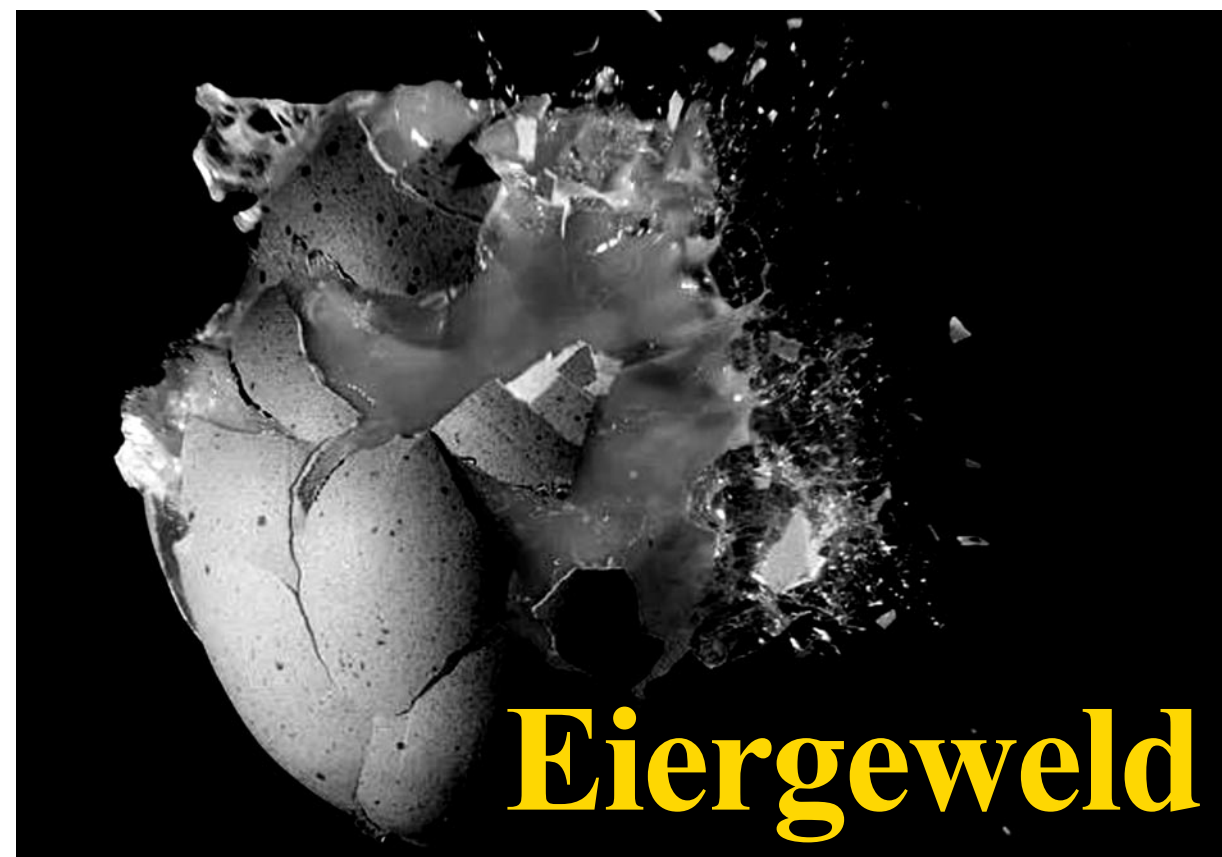
Mijn broer helpt me met het uitrollen van de tuinslang. Een ei moet je meteen verwijderen, dat

Mijke

weet ik inmiddels. Anders sta je de dag erna de aangekoekte prut van het glas te krabben. Die avond zal er nog twee keer een ei gegooid worden.

De problemen beginnen in het voorjaar van 2020. 's Avonds laat wordt het eerste ei gegooid. Het geluid van een rauw ei dat met veel kracht tegen een raam gegooid wordt, is onwaarschijnlijk hard. We veren omhoog om te kijken wie dit gedaan heeft. Halverwege de straat zwaaien in het donker vier jongens. Ze steken hun middelvingers op. Mijn man stuift naar buiten en rent erachteraan. Later zullen we nog vaak aan dit moment denken. Misschien was het na die avond wel gewoon gestopt als hij was blijven zitten. Als we er geen spel van hadden gemaakt.

In de maanden die volgen wordt het arsenaal etenswaren uitgebreid. Avocado's, tomaten en pepernoten worden op vrijdag- of zaterdagavond tegen het raam gesmeten. Midden in de

Eiergeweld

nacht wordt er regelmatig belletje getrokken. In de buurtapp vraag ik of meer mensen hier last van hebben, maar niemand herkent dit. Om en om posten we – tevergeefs – 's avonds in de speeltuin tegenover ons huis. We rijden extra rondjes met de fiets en vragen burens die hun hond uitlaten extra op te letten.

Op een avond in september, het is net donker, schijnt plots een rode laserstraal in onze ogen en vervolgens maakt hij een reis door onze woonkamer. In de portiek van de huisartsenpost tegenover ons huis staan opnieuw drie jongens. In het zwart gekleed, nog altijd niet herkenbaar. Als ze zien dat wij kijken, zwaaien ze. Ik voel me bijzonder onveilig.

Met de buurtagent spreken we af dat we na ieder incident bellen met de meldkamer. Af en toe stuurt die een wagen om een extra rondje te rijden. Vaak hoor ik van de telefoniste dat het gewoon kwajongensstreken zijn. Mijn vader zegt dat ik te lief blijf: "Je moet zeggen dat je ze met een knuppel neer gaat slaan. Dan komen ze wel."

Dat van die knuppel is eigenlijk niet overdreven. Inmiddels hebben mijn man en ik fantasieën over het ernstig verworden van de jongens. In mijn hoofd heb ik ze al regelmatig door de lucht zien vliegen, nadat ik dankzij een perfecte timing een tak tussen hun spaken heb gestoken. De agressie die ik voel is nieuw voor me. Ik slaap inmiddels heel slecht, voel me angstig en ben moedeloos.

In oktober 2022 komt ons huis te koop. Ons droomhuis, in dezelfde straat, is vrijgekomen.

Wanneer de makelaar het bord in onze voortuin zet, voel ik me schuldig. De kopers van ons huis betalen veel geld voor een ogenschijnlijk perfecte woning. De daders vinden is onze enige uitweg.

De wijkagent adviseert ons camera's te kopen en te zoeken of iemand in de buurt al een camera heeft hangen. Ik vind er al snel een. Ik geef de datum en tijdstippen door van de bewuste avond waarop er drie keer gegooid werd. Tien minuten later appt een buurvrouw me drie filmpjes. Het zijn de jongens. Het is schemerig, het beeld is niet scherp, maar je hoort ze wel. Een van de jongens roept: "Ik ga haar recht in de ogen kijken."

Ik deel de beelden met de wijkagent, maar ik zet ze ook in de buurtapp. Een week later word ik gebeld. Ik ben elders aan het werk, mijn schoonouders passen op. Een buurman vertelt dat hij zojuist door de wijk liep en jongens hoorde zeggen dat ze eieren gingen kopen. Ik app de wijkagent: 'Ze zijn er NU.'

Dit blijkt een doorbraak. De politie gaat rijden, vindt de eigooiers niet, maar spreekt een aantal jongens aan dat aan het voetballen is. Die komen geschrokken thuis. Een van de ouders vraagt aan zijn zoon om naar de eerder gedeelde filmpjes te kijken. En dan volgen er op de app namen. Een dag later krijg ik dezelfde namen van iemand anders. Een van de fietsen heeft een herkenbaar geel kratje. De tipgevers weten het zeker: dit zijn ze.

Diezelfde week bezoekt de politie de jongens. Als eerste zit

daarna het gele kratje met zijn ouders bij ons op de bank. Ik ken zijn vader. De jongen is vijftien, zegt onbewogen 'sorry' en kan geen antwoord geven op de belangrijkste vraag: Waarom? Hij mompelt iets over verveling. Ik weet dat hij tegen de politieagent gezegd heeft dat hij een enorme hoeveelheid haat voelt tegenover ons. Wanneer ik hem daarna vraag, haalt hij zijn schouders op. "Ik ken jullie eigenlijk niet."

We proberen hem duidelijk te maken wat zijn acties met ons gedaan hebben. Zijn moeder schudt voortdurend haar hoofd, zegt meerdere keren sorry. "Het is een heel slimme en lieve jongen. Ik snap dit niet." Het lijkt de jongen niets te doen. Ik moet huilen, mijn man wordt kwaad.

Bij de tweede jongen gaat het ongeveer hetzelfde. Hij stelt voor de camera's die we gekocht hebben op Marktplaats te zetten en de rest van het aankoopbedrag bij te leggen. Wij weigeren, zijn *stupéfait*. De derde jongen hoeft van zijn moeder niet langs te komen.

Uiteindelijk wordt het bedrag van de camera's overgeschudde moeder. En daarna is het stil. Er wordt niets meer gegooid. Wanneer ik weken later een van de jongens zie, valt me op dat hij het gele kratje van zijn fiets heeft gehaald. Ik probeer er niets achter te zoeken, maar dat lukt niet. Er is iets in mij dat de jongens beschadigd hebben. Iets dat met geen tuinslang meer is schoon te spoelen.

MIJKE POL

‘Dag Piet, ik ga wandelen’

Mary Dorna

Op haar dertiende stond ze ingeschreven bij de H.B.S. aan de Mauritskade in Amsterdam. Na acht maanden werd ze er weer afgestuurd. Lang heeft de schoolopleiding van Marry Jeanette Stoppelman (1891-1971) niet geduurd, maar dat vond ze niet erg, want ze prefereerde de straat boven het klaslokaal. Dat staat in het verhaal *Tempora mutantur*, gepubliceerd in *Ruim Baan* (‘tijdschrift voor jongeren’) in maart 1946, onder de naam waarmee ze voor de oorlog furore had gemaakt: Mary Dorna. Op haar 35ste herinnerde ze zich levendig hoe ze op zekere fraaie herfstochtend buiten liep, wetend dat die idylle niet lang kon duren: ‘Onwillekeurig had ik de weg die ik elke dag moest gaan, ingeslagen, precies iemand uit een tredmolen; mijn gedachten werden al somberder en duidelijker terwijl de afstand steeds kleiner werd tussen de klas, Piet Jansen, doctor in de Algemene

Vaderlandse Geschiedenis, en mijn volkomen onvoldoende kennis van de 100-jarige en vele andere oorlogen. Ik was van plan nergens aan mee te doen, noch aan de klas, noch aan de oorlog, noch aan het stof dat in die klas door kille zonnestralen gezeefd werd.’ Als ze tegenover de leraar staat, zegt ze alleen maar: ‘Dag Piet, ik ga wandelen.’ De leraar ontsteekt in razernij, de klas lacht in verbijsatering, en de scholiere loopt weg. Een dag om nooit te vergeten. Mary Dorna zou nog veel meemaken, als schildersmodel en als echtgenote van achtereenvolgens een Engelse diplomaat (toen ze met

hem in Argentinië was, ving ze de naam Dorna op en onthield die), een Duitse architect en een Nederlandse kunsthandelaar, maar de constante ligt al in die jeugdherinnering besloten: een ongeneeslijke eigenzinnigheid, die ook tot uitdrukking komt in de titel van haar verhalenbundel *Onmaatschappelijke voorkeur* (1938).

Haar ouders waren niet-religieus joods. Door wat ze in de oorlog aan verschrikkingen heeft gezien en gehoord, zou Dorna nagenoeg stilvallen. Ze werd een schrijfster die niet meer schreef, kreeg af en toe bezoek in haar huis aan de Prins Hendrikkade, werd blind, en onderging op gezette tijden een herontdekking als onze eerste columnist en inspirator van Simon Carmiggelt en Annie Schmidt.

Aan die reeks herontdekkingen komt ook een halve eeuw na haar dood geen einde. Oude verhalen zijn herdrukt, en mooier nog: ooit eerder gebundelde verhalen (alle van na de oorlog!) zijn nu pas in boekvorm uitgebracht. Na *Dames in de sneeuw* (2021) zijn er nu de zeven korte verhalen van *Ik ben ook maar een gewoon mens*, waar gelukkig weer geen gewoon mens

in voorkomt. Prachtig zijn haar beschrijvingen van Chinese snoepverkopers, patjepeeters, een aanstelster met een voile die ineens haar verdriet laat zien, of de zachtvaardige kruidenier uit de ‘moordbuurt’, zoals de Amsterdamse jodenbuurt vanaf zekere dag werd genoemd.

Volgend jaar is het een eeuw geleden dat haar debuut verscheen. Tijd voor een verzamelbundel. ‘God, wat zijn apen toch mooie dieren op sommige na.’ Waar heeft ze die stijl geleerd? Niet op school, want daar wandelde ze tijdens de deur uit. Door niemand na te volgen kon Mary Dorna haar eigen gang gaan.

ARJAN PETERS

Mary Dorna: Ik ben ook maar een gewoon mens

Verhalen uit *Ruim Baan* en *Ad Interim*, bezorgd door C.J. Aarts en M.C. van Etten. Statenhofpers, € 19,50

In de wurggreep van een demon

De hel van de bibliofiel is een heerlijk boek, een werk waarin de boekenliefhebber zich voelt als een kind in een snoepwinkel. Het opent met het korte verhaal van Charles Asselineau (1820-1874) over nachtmerries die door boekenliefde worden veroorzaakt. Daarna twee bibliofiele stukken van de Fransman Octave Uzanne (1851-1931) en de Schotse dichter Andrew Lang (1844-1912) en afsluitend twee essays van Peter IJsenbrant en Ed Schilders. Dit alles verlicht met prachtige prenten, gravures en houtsneden.

En zo spring je van een stuk over de nachtmerries die boeken kunnen veroorzaken naar het ontroerende biografische portret van Peter IJsenbrant over Asselineaus hechte vriendschap met Charles Baudelaire. Toen de dichter van *Les Fleurs du Mal* werd begraven en Asselineau een grafrede moest uitspreken, ‘verstikten zijn snikken zijn stem’.

Asselineau vertelt in *De hel van de bibliofiel* hoe hij door een demon wordt gedwongen om afschuwelijke boeken te kopen bij de Parijse *bouquinistes* in de stalletjes langs de Seine en naderhand wordt meegenomen naar een veiling waar hij, o, horreur!, zijn eigen boekenbezit ziet veilen. Zijn huis wordt ook nog geplunderd en op een van de prenten zie je allerlei lieden grijpen naar boeken die uit het raam worden gegooid. Sommige boeken weten echter te ontkomen en vliegen opengeslagen weg. Hoe deze nachtmerrie voor Asselineau eindigt, zullen we niet verklappen.

Uzanne en Lang gebruiken diens verhaal als plot voor hun eigen boekenobsessie. Uzanne schrijft: ‘Aanbeden boeken, o, mijn vrienden, ware vertroosters van wie hen bezit! Wat is, wie

u versmaadt een ongelikte beer.’ Ook de dames hebben zijn belangstelling. Hij laat boeken met prenten van vrouwen in gewaagde avondtoiletten prachtig ‘aankleden’ in rood marokijn. Andrew Lang verhaalt over de bibliofiel Blinton, die beweerde dat iedere dichter in zijn leven wel een gedichtenbundel publiceert die hij later betreurt en herroept. Blinton probeerde deze ‘jeugdsonden’ te pakken te krijgen en schepte er dan genoeg in deze te publiceren.

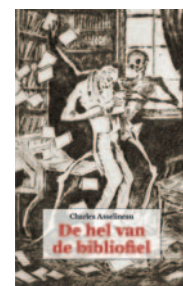
Rijk geïllustreerd zijn de bibliomane aantekeningen van Ed Schilders, waarin hij schrijft dat kinderen vroeger werden gewaarschuwd voor het te lang lezen in bed omdat ze daar nachtmerries van kregen. Ook mensen die zwaar hadden getafeld, kregen het advies maar vooral niet te veel te lezen voor het slapengaan. Schilders heeft het over de ‘leesmerrie’ die dan kan ontstaan. Het mooiste stuk van hem is dat over de prentkunstenaar Léon Lebègue, die de gevangenis in gaat omdat hij op de minnaar van zijn vrouw heeft geschoten. Hij wordt later door een milde rechter vervroegd vrijgelaten.

De hel van de bibliofiel is niet alleen een leesboek, maar ook een kijkboek: de prachtige prenten brengen je meteen naar een tijd toen er ’s avonds nog niet veel anders te doen was dan lezen. Zo af en toe wekt dit boek echter ook de indruk dat het de bibliofiel meer om de uitvoering van het boek gaat (twee leeslinten!) dan om de inhoud. In dat opzicht kan een eenvoudig Rainbowpocketje zoals *Het dikke schrift* van Agota Kristof, dat je ergens in een bibliotheekkastje hebt gevonden, het misschien wel winnen van een boek met goud op snee.

CEES VAN HOORE

De nachtmerrie van Asselineau.

De hel van de bibliofiel, met teksten van Charles Asselineau, Octave Uzanne, Andrew Lang, Ed Schilders en Peter IJsenbrant. Stichting Desiderata, € 32,50. Bestellen: www.stichtingdesiderata.nl

De volmaakte vadermoord (bestaat niet)

En man genaamd Berg, die hij veranderde in Greb, kwam naar een badplaats om zijn vader te vermoorden... Een perfecte eerste zin waarin direct het plan wordt onthuld. Alistair (‘Aly’) Berg huurt een kamer in een goedkoop pension aan zee, waar hij, liggend in bed, door de flinterdunne muur alles kan volgen wat ‘de oude man’ en zijn minnares doen. In zijn hoofd bouwt hij volmaakte scenario’s waarin hij zijn gerechtvaardigde moord pleegt: ‘Eén klap, dat volstond, of een strakke houdgreep om de hals.’

Vader vertrok toen hij klein was en Aly, nu verkoper van haarwaters, is ervan overtuigd dat hij de oorzaak is van zijn mislukte leven, de ploert die zijn moeder en veel andere vrouwen oplichtte. In zijn hoofd spreekt de bezitterige moeder hem voortdurend toe, wrekt hij zich ook voor haar? Oedipus?

Berg werd al in 1964 geschreven en is het debuut van de avant-gardistische Engelse schrijfster Ann Quin (1936-1973). Zij groeide op in Brighton; de zee speelt, net als in *Berg*, een belangrijke rol in haar leven. Als ze 37 is, loopt ze op Brighton Beach die zee in, zelfmoord. Ze had toen vier romans op haar naam staan, werd gezien als een representant van de

Ann Quin

FOTO OEVERS

Britse avant-garde in de jaren zestig en kreeg een prijs voor *Berg*. Toch werd ze nooit zo beroemd als bijvoorbeeld Samuel Becket of Marguerite Dumas.

Alistair Berg wil dus zijn vader vermoorden, probleem is echter dat hij te veel op hem lijkt. Hij is net zo onbetrouwbaar, altijd platzak en vrouwen zijn er enkel voor zijn eigen behoefte, want, peinst hij, ‘wie zou er bij een vrouw eigenlijk dieper willen gaan dan de oppervlakte?’ Inmiddels dagdroomt hij ook van zijn vaders minnares en papt hij met haar aan. Er ontstaat een driehoeksverhouding, waarmee het plot steeds absurder wordt. Elke moordpoging verandert in fantastische Monty Python-achtige tafereelen, waarin de treurige en vaak ranzige badplaats in het naseizoen, de lucht van *fish &*

chips en de sombere zee op de achtergrond altijd aanwezig zijn. Door flashbacks krijgen we een beeld van de jongensjaren van Aly. Feilloos weet Ann Quin de eenzame jongen te schetsen die er nooit bij hoorde.

Als je de uitschakeling van de vader al bijna hebt opgegeven, raakt het verhaal in een stroomversnelling. Er wordt gezeld met een lijk in een vloerkleed. Maar zit de oude man daar wel in? Quin speelt knap met de verwachtingen van de lezer, ze houdt tot het eind toe de spanning vast, we willen het weten. Is hij echt dood of leeft hij nog?

‘Who cares about Ann Quin?’ vroeg de Engelse schrijver Lee Rourke zich in 2007 vertwijfeld af. In 2017 stelde Jennifer Hodgson een bundel samen met verhalen van Quin, die zich volgens haar altijd een outsider bleef voelen; ze werd na haar zelfmoord gewoon vergeten. Het heeft dus even geduurd, maar vorig jaar werd deze bizarre, interessante roman alsnog in het Nederlands vertaald.

GABY VAN DER MEE

Ann Quin: *Berg*. Vertaling: Barbara de Lange Oevers, € 21

‘Ik fyn ut niet eerlik/ dat kleine Auke/ doadreedn is’

Komen er meer goede dichters uit Groningen dan uit Suriname? Zijn er meer mooie gedichten in het Twents dan in het Drents geschreven? Moeten we de Friese poëzie hoger inschatten dan die uit de Antillen?

Je krijgt de neiging deze tamelijk onzinnige vragen te stellen bij het lezen van de bundel *De eerste bloemlezing van de Nederlandse poëzie, 101 gedichten uit het Koninkrijk van 1945 tot nu*.

Samensteller Tsead Bruinja, Dichter des Vaderlands in 2019/’20, wilde een ‘inclusieve’ bloemlezing maken, met zo veel mogelijk talen, streektaalen en dialecten. Dat betekent behalve gedichten in onder meer het Bahasa Indonesia, het Arabisch, Hebreeuws en Afrikaans ook poëzie in het Kollumerpompsters, Bildts, Volendams, Terschellings, enzovoort.

Surinamers leveren de meeste gedichten, namelijk veertien, in meerdere talen: Sranantongo (Edgar Cairo, Dobru, Slory, Trefossa, John Leefmans, Johanna Schouten-Elsenhout), Sarnami (Shrinivási, Rai Mohan, Jit Narain) en Nederlands (Ashetu, Guillaume Pool, Cándani, Dandillo en Astrid Roemer). Niet veel minder gedichten, namelijk twaalf, zijn van Groningers. Maar waar is Rutger Kopland? Gerrit Krol? De oogst uit de voormalige Antillen is mager: slechts vijf gedichten, waarvan twee van de Curaçaöënaars Tip Marugg en Aletta Beaujon.

Tsead Bruinja wil, zo lezen we in zijn na-

woord, in deze bloemlezing aandacht vragen voor poëzie in andere talen dan het Nederlands, geschreven door mensen die in het Koninkrijk der Nederlanden wonen en woonden; op die manier kan volgens hem pas echt ‘het verhaal van Nederland’ verteld worden. Als we alleen al uitgaan van zo’n tweehonderd verschillende nationaliteiten in Nederland, is er voor Bruinja nog werk aan de winkel.

Heeft zijn opvatting nu geleid tot de meest representatieve bloemlezing uit de Nederlandstalige poëzie? Leveren de gedichten in bijvoorbeeld het Kollumerpompsters (‘Ik fyn ut niet eerlik/ dat kleine Auke/ doadreedn is’), Bildts, Volendams, Terschellings een onmisbare of op z’n minst waardevolle aanvulling op de ‘klassieke’ bloemlezingen?

Dat is niet het geval. Het gaat hier om middelmatige gedichten, al zijn de twee gedichten in het Bildts niet onvermakelijk. Daarmee lijkt Bruinja het criterium kwaliteit ondergeschikt te hebben gemaakt aan het nogal modieuze criterium diversiteit.

Bovendien is het ook arbitrair, en een verklaring voor de keuzes wordt niet gegeven. Waarom wel Terschellings en Achterhoeks en niet Maastrichts, Schiermonnikoogs, Amsterdams?

Bruinja’s visie is best sympathiek, maar wel een beetje gezocht. En dat laatste geldt ook voor

Tsead Bruinja

FOTO QUERIDO/SINGEL

de manier waarop hij de dichters presenteert: in omgekeerde alfabetische volgorde.

KO VAN GEEMERT

Tsead Bruinja: *De eerste bloemlezing van de Nederlandse poëzie, 101 gedichten uit het Koninkrijk van 1945 tot nu*. Querido, € 22,99

Eerbetoon aan Joséphine Baker

Geen opwindender artiest in het interbellum dan Joséphine Baker (1906-1975), de zwarte Amerikaans-Franse danseres, zangeres, actrice en revuester, die later ook optrad in films en op tv. Ze werkte zich op van een dakloze bedelares tot een wereldwijd bekend exotisch theaterfenomeen in een bananenrokje. Ze was de verpersoonlijking van de *roaring twenties* en bracht, waar ze ook kwam, duizenden op de been. Ook in Nederland: in 1928 maakte ze een tournee langs Den Haag, Rotterdam en Amsterdam, waar ze drie avonden optrad in het Concertgebouw.

Tijdens een uitstapje naar Volendam leerde ze de meisjes de charleston en ze danste die ook zelf in visvrouwendracht op klompen – het is nog steeds te zien op internet. Ze kreeg hier warme belangstelling van kunstbroeders als revue-artiest Isidore Zwaaf, schilder Jan Sluijters, beeldhouwer Hildo Krop, musicus Max Tak, acteur en regisseur Ed. Verkade en architect Hendrik Wijdeveld.

Maar Joséphine Baker had ook een serieuze kant als strijdster tegen discriminatie, samen met Martin Luther King, en voor vrijheid en menswaardigheid. Ze zat tijdens de Tweede Wereldoorlog ook in het Franse verzet. Dat leidde ertoe dat ze in 2021 als eerste vrouw van kleur naast tal van Franse beroemdheden werd bijgezet in het Panthéon.

Die – deels tragische – kant van Baker komt tijdens het Opera Forward Festival van De Nationale Opera aan de orde in de voorstelling *Perle noire: Meditations for Joséphine*. Deze co-productie met het Parijse Théâtre du Châtelet is

Julia Bullock

FOTO THÉÂTRE DU CHÂTELET

een theatrale liederencyclus van componist Tyshawn Sorey, die met piano en slagwerk een instrumentaal ensemble leidt, zangeres Julia Bullock, die eerder bij de Nationale Opera in verschillende rollen optrad, en regisseur Peter Sellars, die een lange en markante carrière maakte bij de Nationale Opera.

KASPER JANSEN

Nationale Opera & Ballet Amsterdam: **Perle Noire: Meditations for Joséphine**, 9-13 maart.

Fuck off, geen medelijden

Om het leven te kunnen zien met passende verwondering, is het nodig om uit de tredmolen van het alledaagse te stappen. De documentaire *A Way to B* (2022) van Jos de Putter en Clara van Gool is daarbij behulpzaam. Hij handelt over de Catalaanse dansgroep Liant La Troca van dan-

ser en choreograaf Jordi Cortés Molina. De groep bestaat voor een deel uit mensen die afwijken van het gemiddelde. Sommigen door hun lichaam, dat de dokter bij hun bevalling tegen de moeder liet zeggen: ‘U moet niet schrikken.’ Anderen doordat zij niet kunnen zien of door spasmen niet verstaanbaar kunnen spreken.

Het is Jordi Cortés Molina gegeven om met zijn diverse gezelschap bijzondere dansvoorstellingen te maken. *A Way to B* geeft daar mooie impressies van. Bovendien krijg je een blik in het leven van de dansers. Natuurlijk weet je hoe vaak zitten in een rolstoel ertoe leidt dat je wordt benaderd als iemand met beperkte verstandelijke vermogens. Schrijnender is te zien hoe afwijken van het gemiddelde vaak leidt tot een aangetast gevoel van waardigheid en een eenzaam bestaan.

Een blinde man zegt: ‘Ik zie hen niet staan en zij zien mij niet staan.’ Des te meer treft de creativiteit en veerkracht van veel van de dansers. Zo blijkt onze blinde een uitmuntende timmerman, met zaagbank en al. Wat weer ongeloof oproept in de buitenwereld. ‘Je móet iets kunnen zien!’

En dan is er die dodelijke sentimentaliteit van de omgeving. Zoals een van de dansers het formuleert: ‘Laat het publiek alsjeblieft niet gaan huilen. Tenminste niet als het is uit medelijden. *Fuck off!* Ja, oké, als het is uit ontroering, dan wel.’

A Way to B is bij uitstek in staat die ontroering teweeg te brengen.

FRITS BOER

A Way to B gaat op 16 februari in roulatie.

De ellende is: wijn helpt

Het lijkt alweer geschiedenis, maar in 2020 leek de coronapandemie eenieders

leven stil te leggen. Dat gold ook voor kinderboekenschrijver en dichter Sjoerd Kuyper (1952), die trouwens naar eigen zeggen al zijn hele leven denkt dat hij als risicogroep geboren is en die angst al die tijd aan het overschreeuwen is.

Verstoken van sociale contacten besloot hij vanuit zijn woonplaats Bergen brieven te schrijven aan vrienden en bekenden. Die zijn gebundeld in *Wij schreeuwden omhelzingen naar elkaar*, een titel in de verleden tijd, want het isolement is inmiddels opgeheven.

Zijn angsten en neiging tot hypochondrie probeert hij met anekdotes en opbeurende berichten te bestrijden. Bij een partij tennis in Bakkum, zo herinnert hij zich, merkte zijn tegenstander, een dame van zijn leeftijd, op dat er ook een schrijver is die net zo heet als hij. Ja, dat is een goeie gozer, antwoordde Kuyper, ‘en soms doe ik alsof ik hem ben en dan wil iedereen met me naar bed.’ Reactie aan de andere kant van het net: ‘Nou, ik wacht wel tot ik de echte ontmoet.’

De terugblik op een verregende kerstvakantie in Wales is minstens zo grappig. Maar onder de anekdotiek is telkens ook bezorgdheid voelbaar, en het is niet voor niets dat Kuyper schrijft over zijn bejaarde moeder die haar geheugen kwijt is, over zijn gestorven zus en over de dood van dichter Hans Verhagen, die er ooit voor zorgde dat de jonge Kuyper kon debiteren als dichter.

Als dan ook nog zijn dokter en een psycholoog hem adviseren aan de antidepressiva te gaan omdat hij een depressie zou maskeren, reageert hij met: ‘Ze zien niet dat ik mijn leven lang mijn geluk zit te maskeren. Omdat ik heb geleerd dat een mens pas gelukkig mag zijn als alle andere mensen dat ook zijn.’ Hij stopt zelfs met drinken, maar weet al snel dat hij daar weinig aan heeft: ‘De ellende is: wijn helpt.’

Door de mengeling van anekdotes en bespiegelingen is een verkapt autobiografie ontstaan, luchtig genoteerd, zonder dodelijke ernst, hoe zwaar het leven ook even is geweest. De lockdown heeft in ieder geval iets moois opgeleverd, voor hem en voor ons. Want Kuyper lezen helpt altijd.

ARJAN PETERS

Sjoerd Kuyper: *Wij schreeuwden omhelzingen naar elkaar* Hoogland & Van Klaveren, € 22,50

Zwaartekracht

Een appel aan een tak, ooit niks bijzonders aan. Allicht, die appel viel, ook tóén gewoon negeren, maar Newton niet, die ging dus theoretiseren en zo is het idee van zwaartekracht ontstaan.

Tel uit je winst, sindsdien wordt er op wereldschaal gevallen: ‘op’ en ‘in’ en ‘uit’ en ‘mee’ en ‘tegen’ (alleen heel moeizaam ‘af’, maar dat wordt vaak verzwegen), heel stilletjes maar ook wel eens met veel kabaal,

dat valt en valt en valt en altijd door die zwaartekracht... Hé Newton, wijsneus, heb jij dáár ook over nagedacht?

Uit stad en land

Fouten in drukwerk worden pas vanaf circa 1850 in de regel als zonden van de zetter beschouwd, ingefluisterd door een duivel, die zijn werkteerrein vanaf die tijd verlegt van boekdruk naar dagbladpers. Om de schaamte te verkleinen, gebruikten redacteurs liefst het verkleinwoord zelduiveltje. Een zetfout is dan, zoals katholieken het noemen, een ‘dagelijkse zonde’ geworden. De redacteur van dienst plaatst een erratum, en dat is meer dan voldoende boetedoening.

In de tijd van de boekdruk is

‘drukfout’ algemener. Auteurs krijgen lang niet altijd proefvellen en niet alle drukkers hebben correctoren in dienst. De schrijvers verwijten de uitgever/drukker te veel winstbejag en te weinig zorgvuldigheid. Twee van de zeven hoofdzonden. Maar ook dan speelt de duivel al een rol. Pater Bonaventura Kruitwagen schrijft in zijn boekje *Het zetfoutenduiveltje* (1954) dat die beschuldiging in de Nederlandse letteren voor het eerst

werd geopperd door Johannes Murellius, een geleerde uit Roermond, en wel in zijn *Enchiridion scholasticorum* (1505). Hij stelde vast dat de boeken van zijn tijd ‘krioiden van drukfouten’. Zelfs zijn eigen werk was niet foutloos: ‘Een of andere duivel schijnt ons zo’n groot geluk te misgunnen.’

Engelse bronnen dateren het eerste optreden van de typografische duivel in 1561. De anonieme auteur van *Missae ac Missalis Anatomia* verontschuldigt zich voor ongeveer vijfhonderd drukfouten met de aantekening dat zijn manuscript door het riool was gehaald, en dat de drukkers ook nog eens werden betoverd door de duivel. Kruitwagen citeert ook Sebastiaan Brant, die in 1494 in zijn *Narrenschiff* schreef dat niet de duivel, maar de drukkers schuldig waren: ‘Vil [veel] drukken / Wenig corrigeren.’

Brant deed dat op rijm, met als besluit: ‘Zij doen aan zichzelf schade en schand / Ze drukken zichzelf daarmee uit het land.’ Kruitwagen verklaart: ze gaan failliet.

De drukkers, en niet de zettters, zijn de zondaars in een Latijns rijm uit 1534 dat geschiedschrijver Jacob de Meyere als waarschuwing voor de slordigheid van de Antwerpse drukkers publiceerde. Kruitwagen vertaalde het en nam het in zijn boekje op als *Leerdicht op de Antwerpse drukkers*. ‘Lief boek, dat naar Antwerpen gaat / Neem van mij aan een goeden raad: / Weet dat het drukkersgild aldaar / Telt menig oer-stom exemplaar. / Geen van die ezelskoppen weet. / Wat moeite ‘k aan jou heb besteed [...] / Van al dat printend ongediert, / Dat daar tot scha der Kunsten tiert. / Voor zulke monsters wast geen kruid, / Dus rammel ze de stad maar uit...’

De drukkers, en niet de zettters, zijn de zondaars in een Latijns rijm uit 1534 dat geschiedschrijver Jacob de Meyere als waarschuwing voor de slordigheid van de Antwerpse drukkers publiceerde. Kruitwagen vertaalde het en nam het in zijn boekje op als *Leerdicht op de Antwerpse drukkers*. ‘Lief boek, dat naar Antwerpen gaat / Neem van mij aan een goeden raad: / Weet dat het drukkersgild aldaar / Telt menig oer-stom exemplaar. / Geen van die ezelskoppen weet. / Wat moeite ‘k aan jou heb besteed [...] / Van al dat printend ongediert, / Dat daar tot scha der Kunsten tiert. / Voor zulke monsters wast geen kruid, / Dus rammel ze de stad maar uit...’

‘drukfout’ algemener. Auteurs krijgen lang niet altijd proefvellen en niet alle drukkers hebben correctoren in dienst. De schrijvers verwijten de uitgever/drukker te veel winstbejag en te weinig zorgvuldigheid. Twee van de zeven hoofdzonden. Maar ook dan speelt de duivel al een rol. Pater Bonaventura Kruitwagen schrijft in zijn boekje *Het zetfoutenduiveltje* (1954) dat die beschuldiging in de Nederlandse letteren voor het eerst

ED SCHILDERS

Pats boem Heddy

De op 29 januari overleden Heddy Lester won in 1977 – niemand had nog van de 26-jarige zangeres gehoord – het Nationaal Songfestival met *De mallemolen*, ze werd er twaalfde mee op het Eurovisie Festival in Londen. Zelfs in Nederland sloeg het nummer nauwelijks aan: topnotering op de hitparade was de 27ste plaats. Het was geen hoogtepunt uit het oeuvre van tekstschrijver Wim Hogenkamp. De metafoor ging al snel de mist in. *Bij die mallemolen van het leven staat iedereen te wachten in de rij. Wachten tot je mee mag doen, het duurt misschien wel even. Maar voor iedereen is er een paardje vrij.* Het beeld dringt zich op: grote groepen ei- en zaadcellen die zich op de kermis voor die draaimolen verdringen.

Al gauw had Heddy haar twijfels. In juli van datzelfde jaar verscheen haar elpee *Deel van m'n bestaan*. Het korte openingsnummer *Pats boem* is een statement.

Pats boem daar ben je dan, men vraagt zich af hoe of dat kan. Drie

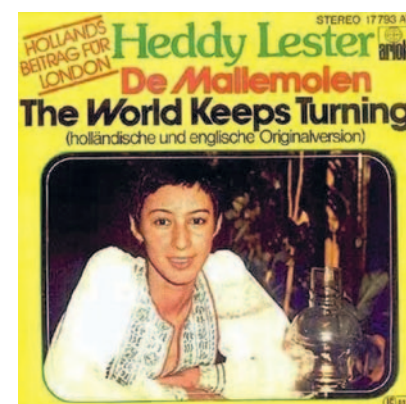

Ze werd aangekondigd en dan volgde er gegniffel in de zaal

minuten is niet veel om heel je ziel te geven. Een liedje en een glimlach en plots is het gebeurd en voor je het beseft in de mallemolen meegesleurd.

Ontbrekend nummer op die plaat: *De mallemolen*. Heddy tegen Hijlco Span, die haar op 29 september vorig jaar interviewde voor het programma *Volgspot* op Radio 5: ‘Dat was het allerstomste dat ik gedaan heb. Ik dacht: daar is toch al een plaatje van.’ Ramses Shaffy, met wie ze in die tijd toerde, schreef een aanbeveling op de hoes. ‘Heddy heeft de stem, de ziel en het geloof om al jouw deuren open te maken en de hare open te laten staan voor jou.’ Vraag van Span: ‘Herken je je daar ook in?’ ‘Nee. Ik zei: Shaf, wat prachtig, waar haal je het vandaan.’ ‘Wat heb je van Shaffy geleerd?’ ‘Dat ik mijn hele leven die *Mallemolen* moest blijven zingen.’

Het optreden met de door haar zeer gewaardeerde Shaffy had ook zijn schaduwzijde. Stonden ze in de Brakke Grond, werd ze aangekondigd en dan volgde er gegniffel in de zaal. Een andere wereld. Dan zong ze *Rome* van die elpee, de Nederlandse versie van *Vienne* (Barbara),

geschreven door de inmiddels vergeten tekstschrijver Boudewijn Spitzzen. Dan piepte dat publiek wel anders.

Ze werd dat jaar geregeld gevraagd voor tv-opnames, bijvoorbeeld van het lied *Ik kan geen keuze maken*, een Nederlandse versie van *Torn between two lovers*, ook van die elpee. ‘Dat wilde ik graag doen tussen twee chimpansees, dat leek me leuk. Maar dat mocht niet, want daar moet je heel lang voor repeteren, en toen heb ik het tussen twee ezels gedaan.’

Er staan meer verrassende liedjes op die langspeelplaat. *Voorjaarsdag* van Pieter Goemans heeft welhaast de allure van *Aan de Amsterdamse grachten*. Haar *Oude man*, tekst van Hogenkamp en muziek van Heddy's broer Frank Affolter, is heel erg de moeite waard.

Heddy Lester werd een hooggevalueerde actrice.

PAUL ARNOLDUSSEN

Beeld uit A Way To B.

Welkom op Ellis Island

Op 1 januari 1892 kwam de achttienjarige Annie Moore vanuit Ierland op Ellis Island aan. Omdat ze de allereerste immigrant was, ontving een gouden muntstuk van tien dollar. Hoe het immigranten die na haar aankwamen verder verging, is te lezen in het boek *97 Orchard Street – an edible history of five immigrant families in one New York Tenement* van Jane Ziegelman. In het boek, waarin recepten zijn opgenomen, wordt de geschiedenis van Ellis Island en het levensverhaal van vijf immigrantenfamilies beschreven die om verschillende redenen, zoals politieke en religieuze onderdrukking, hongersnood en de hoop op een beter leven, hun vaderland verlieten.

De families kwamen uit verschillende Europese landen. De families Glockner en Gumpertz kwamen uit Duitsland, de Moore's uit Ierland, de Rogarshevsky's uit Litouwen en de Baldizzi's uit Sicilië. Ze kwamen allemaal terecht in een piepkleine woning in een huurkazerne in Orchard Street, gelegen in de New Yorkse Lower East Side.

Na aankomst op Ellis Island kregen ze hun eerste Amerikaanse eten en drinken aangereikt: een beker cider en een klein pasteitje. Indruk maakten de sandwiches van zacht wit brood en de uitgedeelde bananen. Dat de schil eraf moest worden gehaald, was niet voor iedereen duidelijk.

Per dag kwamen op Ellis Island circa negentienhonderd mensen aan, die er soms uren, soms dagen of weken verbleven. De stoombootmaatschappijen betaalden voor verblijf, voedsel en medische verzorging van de immigranten, wier gezondheid voor vertrek werd nagekeken. President Theodore Roosevelt stelde, nadat er corruptie was geconstateerd, in 1903 een *commissioner of immigrants* aan die verantwoordelijk was voor de gang van zaken en rekeningen verstuurde voor het voedsel dat werd aangekocht. Dankzij die rekeningen zijn dagelijkse menu's vastgelegd.

Op 1 juli 1917 werd op de *Bill of Fare for the immigrant dining room* het volgende vermeld: 'Breakfast – rice with milk and sugar ser-

Keuken in het Tenement Museum.

ved in soup plates, stewed prunes, bread and butter; coffee (tea on request), milk and crackers for children. Dinner – Beef broth with barley, roast beef, lima beans – potatoes, bread and butter; milk and crackers for children. Supper – Hamburger steak, onion sauce, bread and butter. Tea (coffee or milk), milk and crackers for children.'

In het Tenement Museum, 103 Orchard Street, kun je zien hoe de immigranten woonden en leefden. Het museum bracht zes appartementen in hun oorspronkelijke staat terug. Tussen 1863 en 1935

woonden in deze huurwoning zeventienduizend immigranten van twintig nationaliteiten.

De courgette/zucchini is een groenten-immigrant die nog niet zo heel lang in Nederland te koop is. Uit het boek een Siciliaans recept voor zucchini frittata.

- 4 kleine courgettes, geschild, grof geraspt
- 1 ui, gesnipperd
- 4 eetl olijfolie
- 5 eieren
- 100 g geraspte pecorino romano zout en peper

Leg de courgetterasp in een vergiet en bestrooi met wat zout. Schep door elkaar. Na vijftien minuten is de courgette gaan 'wenen'. Druk of knijp het vocht eruit. Fruit de ui in een koekenpan in twee eetlepels olie. Doe de courgette erbij en bak al roerend enkele minuten. Bestrooi met peper en wat zout. Klop de eieren los in een kom. Schep het courgettemengsel en de geraspte kaas in de kom en roer door elkaar. Giet de rest van de olie in de koekenpan en schep de inhoud van de kom in de pan. Druk even aan met een spatel. Bak enkele minuten op een vrij laag vuur.

ANNE SCHEEPMAKER

TER VEILING

Zou iemand dit wel heel forse portret (1,40 meter bij 1,03 meter) aan de wand willen hebben?

Gemengde techniek: houtskool, aquarel, potlood. Het is van **Eppo Doeve** (1907-1981), gevierd tekenaar van Elseviers Weekblad, en we zien Chris van Veen (1922-2009) ooit staatssecretaris maar vooral bekend geworden als voorzitter van de werkgeversclub VNO. Kampioen van de loonmatiging. De inbrenger is helaas anoniem.

Openingsbod 50 euro, bod 10 februari 14.30 uur nog steeds 50 euro, eindtijd 20 februari, 22.19 uur.

kunstveiling.nl

Gokken

Mijn vader zei graag dat hij dol op werken was. "Ik kan er uren naar kijken," voegde hij er dan aan toe. Wat mijn vader had met werken, had ik met gokken. Vooral de manier waarop het geld verdween fascineerde me. Het ene moment ligt de hele tafel nog vol, dan komt het harkje en weg is het, en waar het blijft, geen mens die het weet.

Een vriend van lang geleden had lang geleden eens een langwerpige zwart doosje gekocht. In het deksel van het doosje zat een gleuf waar je een gulden

KLEIN GELUK

in kon zetten. Als je dat gedaan had, begon er in het inwendige iets te brommen, waarna er een luikje opening waaruit een handje tevoorschijn kwam dat de gulden beetpakte en meevoerde naar het verborgen binnenste van het apparaat. In al zijn eenvoud geniaal, mooier nog dan het harkje.

In de Broadway Bar in

de Amsterdamse Lange Nieuwe, waar ik in die tijd vaak kwam, speelden ze een spel waarbij je ieder honderd gulden op de bar legde, waarna de deelnemers een dobbelsteen lieten rollen die ze onder de beker verborgen hielden, waarna de inzet nog een keer verhoogd kon worden. Hoe het precies ging, weet ik niet meer, maar het ging heel snel allemaal en wie het hoogst gegooid had, won. Enorme bedragen vaak.

Wat ik jammer vond, was dat je dan wist wie het geld kreeg: Indische Johan, Haagse Robbie, Manke Frits. De cola-courvoisier van het rondje smaakte er niet minder om, maar toch. Liever zag ik het geld in het totale niets verdwijnen, zoals met de eenarmige bandiet, waarbij je maar aan een hendel hoefde te trekken om je gulden te zien verdwijnen, honderden in luttele minuten. Iemand hoorde in de verte al die guldens vrolijk rinkelen, maar wie? 'Wat kost gokken jou? Stop op tijd. 18+'. Hahaha.

GUUS LUIJTERS